

Факултет Православни богословски

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

(Број захтева)

Веће научних области друштвено-
хуманистичких наука

(Назив већа научне области коме се захтев
упућује)

(Датум)

ЗАХТЕВ

за давање сагласности на одлуку о прихватању теме докторске дисертације и о одређивању ментора

Молимо да, сходно члану 47. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду ("Гласник Универзитета", број 186/15-пречишћени текст и 189/16), дате сагласност на одлуку о прихватању теме докторске дисертације:

Територија и национални идентитет као фактори канонске јурисдикције у
руском богословљу XX века

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ

теологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

1. Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Сава (Предраг) Миловановић

2. Претходно образовање (назив и седиште факултета, студијски програм):

УБ ПБФ, теолошки мастер програм

3. Година завршетка

претходног нивоа студија: 2018.

2018.

4. Година уписа на докторске студије:

5. Назив студијског програма
докторских студија:

Теологија

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ:

Име и презиме ментора: др Растко Јовић

Звање: ванредни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. "Doing Gender Justice as a Mission Imperative: God's Justice and Ours," *International Review of Mission*, 104/1 (2015), 26-36
2. "Theology with a Human Face," *Journal of Eastern Christian Studies* 69/ 1-4 (2017), 167-180
3. "The Importance of Fasting and its Observance for Tomorrow," *Theologia Orthodoxa* 62/1 (2017): 103-114
4. *Динамика хришћанског идентитета*, Београд: Институт за теолошка истраживања, Православни богословски факултет, (2018)
5. "Reformed Life for Reforming Theology in Motion," *Challenged by Ecumenism: Documentation of the Global Ecumenical Theological Institute – Berlin 2017*, Hamburg: Missionshilfe, (2018), 68-75

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће факултета

(назив надлежног тела факултета)

на седници одржаној 15.12.2020. размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације јер садржи оригиналну идеју и да је од значаја за развој науке, примену њених резултата, односно развој научне мисли уопште.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

- Прилог
1. Одлука Наставно-научног већа о прихватању теме и одређивању ментора
 2. Извештај Комисије о оцени научне заснованости теме докторске дисертације

Напомена: Факултет доставља Универзитету захтев са прилозима у електронској форми и у једном писаном примерку за архиву Универзитета

На основу чл. 28. и чл. 65. Статута Православног Богословског факултета, Научно-наставно веће Факултета на својој 1. седници у школској 2020/2021, одржаној 15.12.2020. године, донело је следећу

Веће доноси
ОДЛУКУ

1. Прихвата се извештај Комисије за одобрење теме докторске дисертације **Саве Миловановића** под насловом „**Територија и национални идентитет као фактори канонске јурисдикције у руском богословљу XX века**“ у саставу: **др Зоран Крстић**, редовни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; **др Владислав Пузовић**, ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; **др Зоран Деврња**, ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду.

2. Задужује се Служба за студентска питања Факултета да предметни извештај са предлогом и потребном документацијом достави Већу научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду на сагласност.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Кандидат је предао Већу пријаву за израду докторске дисертације.

Веће Факултета оформило је сходно актима факултета комисију за одобрење теме докторске дисертације. Комисија је у благовременом року поднела извештај Већу Факултета.

По разматрању поднетог извештаја, Наставно-научно веће Православног Богословског факултета Универзитета у Београду, донело је одлуку као у диспозитиву.

Доставити:

- Именованом
- Већу научне области УБ
- У досије
- Архиви

проф. др Зоран Ранковић, декан

ИЗВЕШТАЈ КОМИСИЈЕ
ЗА ОДОБРЕЊЕ ТЕМЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ
КАНДИДАТА САВЕ МИЛОВАНОВИЋА
ПОД НАСЛОВОМ „ТЕРИТОРИЈА И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ КАО
ФАКТОРИ КАНОНСКЕ ЈУРИСДИКЦИЈЕ У РУСКОМ БОГОСЛОВЉУ XX
ВЕКА“

Дана 24. септембра 2020. године студент докторских студија Сава Миловановић одбранио је предлог теме докторске дисертације под насловом „Територија и национални идентитет као фактори канонске јурисдикције у руском богословљу XX века“, пред Комисијом у саставу: проф. др Зоран Крстић (председавајући), проф. др Зоран Деврња и проф. др Владислав Пузовић.

Докторанд Сава Миловановић је у уводном експозеу укратко изложио мотиве за одабир теме, представио научне методе које ће користити у писање дисертације, изнео основне елементе њеног садржаја и указао на значај и актуелност истраживања поменуте теме. Потом су уследиле сугестије, примедбе и питања чланова Комисије, као и одговори кандидата.

Главни предмет истраживања у дисертацији биће анализа ставова две струје у руском богословљу током XX које су се супротстављале у вези са питањем који је од фактора канонске јурисдикције примаран – територија или национални идентитет. Кандидат намерава да поменуте ставове процени кроз призму канонског предања Цркве, узимајући у обзир и историјски контекст који је имао значајне пастирске импликације у животу Руске Православне Цркве у овом периоду. Као један од циљева дисертације кандидат је истакао неопходност да се процени у којој мери су ставови руских богослова током XX века релевантни у контексту решавања савремених црквених криза.

ПРЕЛИМИНАРНУ СТРУКТУРУ РАДА ЧИНИЋЕ 9 ДЕЛОВА (део са резимеима на српском, енглеском и руском, садржај, списак скраћеница, увод, три поглавља, закључак и библиографија подељена на изворе и литературу). У три централна поглавља кандидат ће анализирати две концепције (територијалну и националну), кроз три различита историјска контекста. У првом поглављу историјски контекст

ће се односити на питање аутокефалности Грузијске Православне Цркве отворено 1917. године, у другом на руско загранично црквено питање отворено после бољшевичке револуције и у трећем на савремене црквене проблеме у Америци, Естонији и Украјини.

Прелиминарни списак литаратуре чини преко 200 библиографских јединица, од чега више од 50 представљају, углавном, објављени извори. Кандидат ће користити изворе и литературу доступне у домаћим и руским фондовима.

Кандидату је указано на потребу избалансираног и објективног приступа двема концепцијама у руском богословљу. Препоручено му је да у другом централном поглављу, поред ставова кључних руских богослова, анализира и ставове изнете у званичним актима различитих руских црквених јурисдикција, као и да адекватно представи историјски контекст руског заграничног црквеног питања.

Докторанд Сава Миловановић је успешно одговорио на питања чланова Комисије, прихватајући њихове примедбе. Комисија закључује да је тема која је предложена за тезу докторског рада дисертабилна, и да кандидат поседује неопходне компетенције за њену успешну обраду.

У Београду, 24. 09. 2020.

Чланови Комисије

1. -----

Проф. др Зоран Крстић

2. -----

Проф. др Зоран Деврња

3. -----

Проф. др Владислав Пузовић

**ПРИЈАВА
ТЕМЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

1. **Име (име родитеља) и презиме:** Сава (Предраг) Миловановић
2. **Студијски програм:** докторске студије
3. **Школска година уписа на студијски програм:** 2018.
4. **Број индекса:** 18/3012
5. **Претходно образовање кандидата (основне и мастер студије):**
Православни богословски факултет Универзитета у Београду
6. **Радни наслов теме докторске дисертације:** Територија и национални идентитет као фактори канонске јурисдикције у руском богословљу XX века
7. **Научне области које обухвата тема докторске дисертације:**
канонско право, историја цркве
8. **Контакти (телефон, мобилни телефон, e-mail):** +38166077670
milovanovic.sava3@gmail.com

Прилози:

- Образложење теме (научна област из које је тема, предмет научног истраживања, основне хипотезе, циљ истраживања и очекиване резултате, методе истраживања и списак стручне литературе која ће се користити)
- Биографија кандидата
- Библиографија кандидата
- Изјава да предложену тему кандидат није пријављивао на другој високошколској установи у земљи или иностранству
- Мишљење одговарајућих етичких комитета о етичким аспектима истраживања, уколико је предвиђено посебним прописима.

Подносилац пријаве

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

Образложење предлога теме докторске дисертације

Област: Канонско право

Предлог наслова докторске дисертације: Територија и национални идентитет као фактори канонске јурисдикције у руском богословљу XX века.

МЕНТОР:

др Растко Јовић

ванредни професор

КАНДИДАТ:

Сава Миловановић

Бр. индекса: 18/3012

БЕОГРАД,

Јун, 2020.

Садржај

1. Предмет и циљеви истраживања	1
1.1. Предмет истраживања	1
1.2. Циљеви истраживања	18
2. Основне хипотезе.....	18
3. Методе истраживања	19
4. Значај истраживања	22
5. Прелиминарна структура рада.....	22
5.1. Композиција студије.....	24
Библиографија.....	26

1. Предмет и циљеви истраживања

1.1. Предмет истраживања

Предложени наслов докторске дисертације гласи: *„Територија и национални идентитет као фактори канонске јурисдикције у руском богословљу XX века“*.

Постојање паралелних националних јерархија у православној дијаспори, односно организација Цркве на националној основи, је еклисиолошки феномен који је за узрок имао бројне факторе. Један од њих је процес поистовећивања Цркве и народа који је НА Истоку интензивирао у доба отоманског ропства. То је период у ком нестају православна царства, а патријарси добијају од султана титулу "милет баши", што је значило да су на њих пренете ингеренције и духовне и цивилне власти над православним хришћанима у Отоманском царству. Сходно томе народ је постао оно што епископском ауторитету даје легитимитет, а такође је постао и примарни извор црквених финансија.¹ Неретко је црквена јерархија преузимала вођство у национално ослободилачким покретима, поред тога што је Црква била једина институција која се борила за очување народне културе и традиције.²

У XVIII веку догађа се Француска револуција, чија је тековина било преношење извора власти са Бога на народ. Идеје Француске револуције и просветитељства преко интелектуалаца школованих у западноевропским државама подстакле су међу балканским народима покрете тзв. „националног буђења“. Устројство православне Цркве, упркос њеном првобитном противљењу националистичкој идеологији, није остало имуно на ове идеје. Владе новостворених националних држава насталих распадањем Отоманске империје виделе су у православљу метафизичку кохезивну силу за новонастале нације, те су настојале да Цркву ставе у службу државе и националних интереса. Природна последица таквог поистовећивања Цркве са нацијом било је имплементирање националности у идентитет источних православних Цркава. Једна за другом настајале су, углавном самоиницијативно и без благослова мајке Цркве, „националне аутокефалне цркве“: Грчка (1833), Румунска (1863), Бугарски екзархат

¹ Cyril Hovorun, *Meta-Ecclesiology: Chronicles on Church Awareness* (New York: PALGRAVE MACMILLAN, 2015), 19.

² Ioannes N. Karmiris, "Nationalism in the Orthodox Church," *The Greek Orthodox Theological Review*, vol. XXVI, n. 3 (Fall 1981): 171-82.

(1870), и Српска (1879).³ Овај утицај националне идеологије на Црву се одражава и у *Посланици источних патријараха* 1848. у којој се истиче да је читав „Народ Божији“ чувар хришћанске вере и истине, а не било који епископ, чак ни читава јерархија сама по себи.⁴

Питање нације и националне припадности као фактора црквене јурисдикције нашло се у жижи богословског интересовања услед различитих изазова за јединство Цркве у XX веку. Пре свега мислимо на јурисдикционе спорове помесних Цркава у контексту православне дијаспоре, односно организације Цркве на традиционално неправославним територијама које не потпадају под директну јурисдикцију ниједне помесне православне Цркве, а у које је услед трагичних историјских околности (Први светски рат, Бољшевичка револуција у Русији, Други светски рат) интензивирана емиграција мноштва православних хришћана, различитих националности. Порасту значаја националне припадности у организацији Цркве допринела је идентитетска криза православних емиграната који су се изненада нашли у неправославном окружењу. Православни су морали да поново пронађу окосницу свог јединства и свог верског идентитета. Били су приморани да дефинишу суштину бивања православним хришћанином. Једни су за принцип јединства истицали Евхаристију, односно јединство евхаристијског сабрања верних једне територије, без обзира на њихово етничко порекло, изражено кроз јурисдикцијску подређеност једном и истом епископу. Ова „евхаристијска еклисиологија“ је по себи подразумевала територијални принцип црквеног уређења: православни верници једне територије морају имати једног и истог епископа, односно учествовати у једној и истој Евхаристији.⁵ Други су црквено јединство схватили у етничким односно националним категоријама: православни верници једне националности треба да имају сопствену црквене организацију на челу са епископом из сопственог народа, без обзира да ли у том граду већ постоји православни епископ неке друге националности, односно друге јурисдикције. Последица ове

³ Hovorun, *Meta-Ecclesiology: Chronicles on Church Awareness*, 21-22.; Paschalis M. Kitromilides, "Imagined Communities' and the Origins of the National Question in the Balkans," *European History Quarterly* 19: 149 (1989): 149-92.; Paschalis Kitromilides, "The legacy of the French Revolution: Orthodoxy and nationalism," in *The Cambridge History of Christianity*, ed. Michael Angold (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 229-50. Од поменутих једино је Српска црква обновила своју аутокефалију на потпуно канонски начин, уз сагласност мајке Цркве: Kitromilides, "The legacy of the French Revolution: Orthodoxy and nationalism," 237-38.

⁴ Hovorun, *Meta-Ecclesiology: Chronicles on Church Awareness*, 85-86.

⁵ Један од најистакнутијих православних теолога Јован Зизјулас директно повезује евхаристијску еклисиологију и територијални принцип уређења (*Јединство Цркве у Светој Евхаристији и у епископу у прва три века*, превео С. Јакшић (Нови Сад: Беседа, 1997), 120-21.)

еклесиолошке концепције коју бисмо назвали „националном“ је била појава мноштва паралелних етничких јурисдикција у дијаспори, односно постојање више епископа у једном и истом граду или месту од којих је сваки водио духовну бригу о одређеној националној православној заједници: руској, грчкој, српској, румунској, итд.⁶ Православна Црква је на тај начин својом организацијом у дијаспори дошла у контрадикцију са вековним територијалним принципом црквене јурисдикције који је подразумевао постојање само једног епископа у једном граду или месту, коме су се имали подредити сви верници дотичног локалитета без обзира на националне разлике.

Такође, ово питање се показало нарочито значајним у контексту црквено-сепаратистичких покрета на ободима Руске државе почетком (грузијски аутокефалисти) и крајем XX века (украјински аутокефалисти).⁷

Међутим ово питање превазилази оквире „јурисдикционих расправа“ и тиче се фундаменталних питања православне еклесиологије: јединства Цркве, Њене природе, и онога што Она јесте. Две еклесиолошке концепције чијим се аргументима превасходно бави ова дисертација - територијална (помесна) и национална - су се у основи разилазиле у разумевању фундаменталних еклесиолошких категорија, пре свега јединства Цркве и начина пројаве тог јединства. Из различитог поимања јединства Цркве проистекла је и различита интерпретација канона који успостављају основне принципе њеног канонског устројства, а то су 34. Апостолски канон и 9. правило Антиохијског помесног сабора. При очигледној сличности ова два правила, 34. Апостолско правило говори о епископима сваког „народа“ (ἐκάστου ἔθνους) који „треба да знају првога између њих и да га сматрају као главу“, док 9. Антиохијско правило говори о епископима „области“ (ἐκάστην ἐπαρχίαν) који треба да као првог поштују епископа који столује у митрополији и који води старање о читавој области. Из различитих тумачења ових правила и њиховог међусобног односа, појавиле су се две поменуте еклесиолошке струје у руском богословљу на почетку XX века.

Први пут су се две еклесиолошке позиције сукобиле на седницама тзв. Предсаборског присуства⁸ 1906. године по питању обнове аутокефалије Грузинске

⁶ Cyril Hovorun, *Meta-Ecclesiology: Chronicles on Church Awareness* (New York: PALGRAVE MACMILLAN, 2015), 129.

⁷ Вадим Г. Суворов, „Дискусия о территориальном и национальном принципах церковного устройства в русском православии XX века“, *Историческая и социально-образовательная мысль*, Том 9 №5/1, (2017): 109.

⁸ „Высочайше учрежденное Предсоборное Присуствие“ – орган формиран императором Николајем II који је имао задатак да у року од неколико месеци припреми сазив помесног сабора, путем богословских

цркве. На заседању које се бавило устројством црквених дела на Кавказу одржаном 2. јуна 1906. године прочитани су извештаји Епископа имеритинског Леонида и сухумског Кириона, који су заступали обнову аутокефалије Грузијске цркве управо на тумачењу 34. Апостолског правила којим је, према њиховој интерпретацији, Црква дала право свакој *народности* да има своју цркву са националном јерархијом.⁹

Једна струја присутна на Заседању супротставила се оваквој интерпретацији 34. Апостолског правила истичући да је обнова аутокефалије Грузијске цркве могућа само уколико Грузија добије и државну самосталност, односно сматрали су да је заснивање Цркве на основу „националне особености“ противно истинском смислу 34. Апостолског правила као и вековном канонском предању Цркве. Главни предводник ове струје био је Николај Никанорович Глубоковски¹⁰ који је овим поводом, након што је Присуство завршило са својим седницама, објавио и кратак рад под насловом „К толкованию 34-го апостольского правила“ („О тумачењу 34. Апостолског правила“).¹¹ Глубоковски је у поменутом раду заступао тезу да је суштина спора у проналажењу исправног смисла речи „ἐκείστων ἔθνους“ у 34. Апостолском правилу. Позивајући се на шкотског археолога Вилијама М. Ремзија и античког историчара Касија Диона, Глубоковски је наводио да су Римљани називали провинције именима народа који су на њима живели, те да је у „позном грчком језику“ ἔθνος преовладао као термин за означавање „провинција римске државе“, односно да је у употреби тог термина преовладала територијална нијанса.¹² У том смислу ἔθνος, према мишљењу Глубоковског, у 34. Ап. правилу нема етничко, већ

дискусија. У њему су учествовали поред архијереја и богословски компетентни припадници мирског свештенства као и професори духовних академија и универзитета. Предсаборско Присуство је деловало од марта до децембра 1906. године. Георгий Митрофанов, *История РПЦ (1900-1927)* (СПб: Сатис, 2002), Часть 1, 1900-1917гг., Предсоборное Присутствие, http://ricolor.org/history/ka/period/4/mitrofanov_book/6/
⁹ „Национальный принцип въ Церкви“, *Прибавления к Церковным ведомостям* № 47 (1906) 55-58.

¹⁰ Николај Никанорович Глубоковски (1863-1937), доктор богословља, члан Императорске академије наука (1909), Бугарске академије наука (1929), професор Санктпетербуршке духовне академије, почасни члан Кијевске духовне академије, Казањске духовне академије, Московске духовне академије, Московског и Петроградског археолошког института, историчар цркве, библиста. 1921. године напушта Русију, и након кратког боравка по Финској, Немачкој, и Чехословачкој, стиже у Београд у ком је живео од августа 1922. и предавао на Православном богословском факултету до маја 1923. Тешки услови живота у Србији га приморавају на селидбу у Софију где предаје на новоформираном Богословском факултету. Будући у емиграцији, није припадао ниједној фракцији Руске цркве, иступајући на међуконфесионалним суретима као представник Бугарске цркве. Два пута је држао предавања на Институту Св. Сергија у Паризу (летом 1925, и у јесен-зиму 1928-9). 1935. изабран за почасног члана Института Св. Сергија. Т. А. Богданова, А. К. Клементьев, «Николай Никанорович Глубоковский», у *Православная Энциклопедия*, том 11 (Москва: 2006), 601-10.

¹¹ *Прибавления к Церковным ведомостям* № 10 (1907): 319-20.

¹² Глубоковский, „К толкованию 34-го апостольского правила“, 319-20.

територијално значење,¹³ те се ово правило не може користити као аргумент за заснивање аутокефалне цркве на етничкој основи. Ово правило дакле, према интерпретацији Глубоковског, говори о саборском уређењу једне црквене провинције, а не једне етничке групе. Из тог разлога су оци Антиохијског сабора у његовом 9. правилу уместо речи „ἔθνος“ искористили реч „ἐπαρχία“, појашњавајући на тај начин смисао старијег правила.¹⁴

Предводник друге струје био је Николај Александрович Заозерски.¹⁵ Полемика између ове двојице богослова настављена је на страницама *Богословског вестника*. Заозерски је покушавао да докаже да се у периоду прва три века, када је и настала збирка Апостолских правила, Црква својим устројством прилагођавала етничкој припадности новокршћанима.¹⁶ Тек касније, у периоду Васељенских сабора, када хришћанство постаје најпре легитимна а потом и државна религија, Црква је своју организацију саображавала државној административној подели територија Римске империје на провинције, уводећи аналогно државном провинцијалном систему - митрополитански систем црквене организације.¹⁷ Ова промена у начину црквене организације одразила се у 9. Антиохијском правилу у ком је уместо термина „ἔθνος“ 34. Апостолског правила (у чијем тумачењу Заозерски одбацује „територијални“ приступ Глубоковског) искоришћен термин „ἐπαρχία“ и то у значењу митрополијске области.¹⁸ Сходно томе Заозерски је Цркву прва три века дефинисао као „духовни савез или федерацију националних, самоуправних цркава“, на тај начин поистоветивши „ἔθνος“ 34.

¹³ На овај начин су 34. Апостолско и 9. Антиохијско правило тумачили и други руски богослови овог периода: Алексей Петрович Лебедев „Зачем бы нам нужен патриарх?“, *Богословский вестник*, том 1 (1907): 50-51.; Евгений Евсигнеевич Голубинский, «К вопросу о церковной реформе», у *О реформе в бытие Русской Церкви: сборник статей Е. Е. Голубинского* (Москва: Издание Императорского Общества Истории и Древностей Российских при Московском Университете, 1913), 102-03.

¹⁴ Николай Н. Глубоковский, „Смысл 34 апостольского правила Ответ на возражения проф. Н. А. Заозерского“, *Богословский вестник* 2, № 7/8 (1907): 731-51.

¹⁵ Николај Александрович Заозерски (1851-1919), црквени историчар и каноничар, професор црквеног права на Московској духовној академији, од 1911. почасни члан ове институције. Бавио се питањима историје односа црквеног права са државним законодавством, брачним правом, и питањима црквеног судства. Свящ. Александр Берташ, „Николай Александрович Заозерский“, у *Православная Энциклопедия*, том 19 (Москва: 2008), 600-06.

¹⁶ Николай А. Заозерский, „Точный смысл и значение Апостольского 34-го правила: (По поводу ст.: Глубоковский Н. Н. «Смысл 34-го Апостольского правила.»“, *Богословский вестник* 3, № 12 (1907): 774-75. Николай А. Заозерский, „Топографический смысл 34-го Апостольского правила“, *Богословский вестник* 2, № 6 (1907): 351-53.

¹⁷ Заозерский, „Точный смысл и значение Апостольского 34-го правила“, 771, 780-81.

¹⁸ Заозерский, „Топографический смысл 34-го Апостольского правила“, 345.; Заозерский, „Точный смысл и значение Апостольского 34-го правила“, 783.

Апостолског правила са националним аутокефалним црквама.¹⁹ Сходно таквом тумачењу, на основу 34. Апостолског правила, Грузијска црква је могла обновити своју аутокефалију оставши у политичком смислу делом Руске државе, дакле без претходног стицања државне самосталности.²⁰

Следеће поглавље у дискусијама о националном и територијалном принципу представља Сверуски помесни сабор 1917-18. Заговорници обнове патријаршијског устројства у Руској цркви, у којој је од времена Петра I на место укинуте патријаршије 1721. успостављен Свети Правитељствујушчи Синод, позивали су се на 34. Апостолски канон, посебно на онај његов део који говори да „епископи сваког народа треба да знају првога између њих и да га сматрају као главу“, видећи у том „првом епископу“ патријарха једне помесне националне Цркве.²¹ Противници обнове институције патријарха су упозоравали на то да етничко тумачење 34. Ап. правила може довести до црквено-сепаратистичких тежњи православних народа који живе на територији Руског царства: нпр. Украјинаца или народа Сибира.²² Међу њима се истицао протојереј Николај Павлович Добронравов.²³ Исти је наводио пример цркве у Грузији, која се 12. марта 1917. већ одделила²⁴ на основу националног тумачења 34. Ап. правила,²⁵ и чији

¹⁹ Заозерский, „Точный смысл и значение Апостольского 34-го правила,“ 779. Очигледан анахронизам, јер о „нацијама“ у савременом смислу речи не може бити говора у периоду антике, као што аргументовано показују социолошка истраживања: Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet* (Београд: Библиотека XX век, 2010), 22.; Benedict Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica* (Загреб: Школска knjiga, 1990), 18.

²⁰ Заозерский, „Топографический смысл 34-го Апостольского правила,“ 353-56.

²¹ *Деяния Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*, книга 2 (Петроград: Издание соборного совета, 1918.): 344-45, 371-72, 381-83, 411-12, 424, 431.

²² Суворов, „Дискусия о территориальном и национальном принципах церковного устройства в русском православии XX века,» 112.

²³ Николај Павлович Добронравов (1861-1937). Потоњи Архиепископ владимирски и суздальски, свештеномученик. „Священномученик Николай (Добронравов), Архиепископ владимирский и суздальский“, приступљено 02. јануара 2020. г., <http://days.pravoslavie.ru/Life/life4862.htm>

²⁴ Арсений Владимирович Соколов, „Государство и Православная церковь в России, февраль 1917 — январь 1918 гг.“ (докт. дис. Российский государственный педагогический университет имени А. И. Герцена, Санкт-Петербург, 2014), 337.

²⁵ Привремена влада је 27. марта 1917. издала акт „О успостављању правних последица повезаних са обновом аутокефалије древне Православне грузинске цркве с Мцхетским католикомом на челу“ (*Журналы заседаний Временного правительства*, том 1., редактор Б. Ф. Додонов (Москва: РОССПЭН, 2001), 178) у ком стоји да: „Привремена влада признаје аутокефалној Грузинској цркви карактер национално-грузински (подв. аутор), не ограничавајући је одређеном територијом. Све православне руске парохије и друге негрузинске остају у надлежности православне руске цркве“. Дакле признаје се аутокефалија не над одређеном територијом већ над националношћу. Одлучено је да у Грузији руским парохијама управља Руска православна црква с тим да сваки верник може одлучити којој црквеној структури жели да припада. Ова мера имала је за циљ да сузбије радикално настројење грузинског свештенства, односно да делимично удовољи њиховим захтевима. Самоиницијативно проглашени Мјестобљуститељ католикоса Епископ гуријско-мингрелски Леонид будући незадовољан оваквом одлуком упутио је 29. марта протест Привременој влади и председнику Думе, настојећи на томе да је национални принцип аутокефалије, односно могућност да у Грузији и даље Руска црква има своје парохије, без преседана у историји, и да противречи канонима, захтевајући признање аутокефалије над целокупном територијом Грузије, а не само

делегати нису присуствовали на Сабору.²⁶ Други истакнути учесник у расправи, иначе противник обнове институције патријарха, Петар Павлович Кудрјавцев говорио је овим поводом следеће: «Канони говоре не о патријарху, већ о епископу првог престола, или о првојерарху, кога епископи сваког народа треба да поштују као главу. Уколико овај канон применимо на Руску цркву, на основу њега сваки православни народ који живи у границама руске државе може полагати право на засебног првојерарха: колико народа – толико и првојерараха“.²⁷ Није се дуго чекало на потврду ових слутњи.²⁸ Сепаратистичке тенденције које су у држави завладале после фебруара 1917, одразиле су се и на Цркву у виду претензија на аутономију или чак аутокефалију појединих епархија. Поред Грузије, најјачи су били сепаратистички покрети у Украјини. Још 22. марта 1917. украјинска Централна рада позива на употребу искључиво украјинског језика у богослужењу, а 2. априла петроградски Украјинци су се обратили премијеру Г. Е. Љвову са молбом да се спроведе „украинизација“ свештенства и црквене администрације.²⁹ После Октобарске револуције, и проглашавања 7. новембра 1917. Украјинске народне републике, 9. новембра на Свеукрајинском војном конгресу група војних свештеника донела је резолуцију о неопходности постојања на територији Украјине независне Украјинске цркве. 23. новембра успостављена је Свеукрајинска православна црквена рада.³⁰

Следеће поглавље у полемици око помесног и националног модела црквене јурисдикције отворено је, и то са нарочитом оштрином, јурисдикционим споровима Цариградске и Московске патријаршије 20-их година XX века.

Наиме, у поменутом периоду Цариградска патријаршија, почиње да развија теорију према којој су све мисијске територије, односно територије које нису потпадале под јурисдикцију постојећих аутокефалних православних цркава, сагласно 28. правилу Халкидонског сабора припадале јурисдикцији Цариграда.³¹ Корифеј ове идеологије био

над оним верницима који се одлуче да припадају Грузинској цркви. Суворов, „Дискусия о территориальном и национальном принципах церковного устройства в русском православии XX века,» 111-12.; Соколов, „Государство и Православная церковь в России, февраль 1917 — январь 1918 гг.,“ 342-44.

²⁶ Деяния Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг, книга 2, 348.

²⁷ Деяния Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг, книга 2, 419.

²⁸ Суворов, „Дискусия о территориальном и национальном принципах церковного устройства в русском православии XX века,» 112.

²⁹ Соколов, „Государство и Православная церковь в России, февраль 1917 — январь 1918 гг.“, 332-34.

³⁰ Петрушко В.И., „Всеукраинский Православный Церковный Собор 1918 г.“, у *Православная энциклопедия. том 9* (Москва: 2005), 695-704.

³¹ Сергей Викторович Троицкий, «О границах распространения права власти Константинопольской Патриархии на "диаспору," *Журнал Московской Патриархии*, №11 (ноябрь 1947): 34-44.

је цариградски (1921-1923), потом и александријски патријарх Мелетије Метаксакис (1926-1935).³² Овакве претензије цариградских патријараха биле су у одређеној мери изазване неповољним историјским околностима. После неуспешног напада Грка на Цариград и договора о размени становништва 1923. између Грчке и Турске, Цариградска патријаршија је изгубила велики број верника. Да би надокнадио овај губитак патријарх Мелетије и његови наследници почели су, позивајући се на право апелације Цариградском престолу, да потчињавају јурисдикцији Цариградске патријаршије оне епархије које су изгубиле везу са својом Мајком Црквом. Овим су посебно оштећени интереси Московске патријаршије која је услед неповољних историјских околности (бољшевичка револуција, грађански рат) изгубила везу са епархијама у Источној Европи и на Балтику (Пољска, Естонија, Финска). Ове епархије су се ради регулисања свог канонског статуса обратиле Цариградском патријарху, који их је примио као аутономне Цркве под своју јурисдикцију (Православна црква у Естонији 1923. и Православна црква у Финској 1922.), односно признао им аутокефалност (Православна црква у Пољској 1924).³³ Давање аутономија и аутокефалија епархијама које је Московска патријаршија доживљавала као своју канонску територију доживљено је у Москви као упад на канонску територију друге епархије (у овом случају Московске патријаршије).³⁴ Био је то почетак конфликта који ће се наставити кроз читав XX век. Кулминација сукоба догодила се 1931. када је Цариградски патријарх Фотије II на основу молбе митрополита Евлогија (Георгијевског) задуженог за управу над руским црквама у Западној Европи примио руске западноевропске епархије под своју јурисдикцију.³⁵

Може се рећи да су се, углавном, ставови по питању помесног и националног принципа од тог тренутка у руским богословским круговима почели профилисати

³²Алексей Сергеевич Бувеский, „Патриарх Мелетий IV и Русская Православная Церковь“, *Журнал Московской Патриархии*, № 3 (1953): 31-32.

³³Епископ Венский и Австрийский Иларион, "Принцип "канонической территории" в православной традиции," *Церковь и время*, No. 2(31) (2005): 43-60.

³⁴„Грамота Святейшего Тихона, Патриарха Московского и всея России Его Высокопреосвященству Высокопреосвященнейшему Дионисию, митрополиту Варшавскому“, *Церковные ведомости*, № 15–16 (1924): 1–2; *Акты Святейшего Тихона, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти 1917–1943 гг.*, Сост. М. Е. Губонин (Москва: Православный Свято-Тихоновский богословский институт, Братство во Имя Всемилоственного Спаса, 1994), 320.

³⁵Д. Н. Никитин, „Западноевропейский эгзархат Русской православной церкви“, у *Православная энциклопедия*, том 19 (Москва: 2008), 610-12. Протопресвитер Михаил Польский, *Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей* (Типография пр. Юва Почаевского въ св. Троицкомъ монастырь, 1948), 112-94.; Владислав Пузовић, „Историјско-канонски аспекти односа Карловачке управе Руске заграничне Цркве и Московске патријаршије“, (докт. дис. Универзитет у Београду Православни богословски факултет, 2012), 256-271.

јурисдикционом припадношћу аутора.³⁶ Сходно томе, можемо разликовати две еклисиолошке концепције:

1) концепцију богослова Руске православне заграничне цркве („карловчани“³⁷), којима су били блиски ставови богослова сконцентрисаних око Московске патријаршије. Ову концепцију карактерисало је релативизовање територијалног принципа као канонске норме црквеног устројства, порицање његовог догматског карактера и истицање националног модела као норме црквене организације.³⁸

2) цариградских богослова, којима су били блиски ставови теолога Западноевропског руског егзархата, тзв. „евлогијана“³⁹. Карактеристика ове концепције је била догматизација територијалног (помесног) принципа црквеног устројства, и став да га је због његовог догматског значаја требало очувати у свим околностима.⁴⁰

Према томе, може се рећи да су обе стране користиле богословску аргументацију за правдање дејстава својих црквених структура: 1) формирање карловачке управе Руске заграничне цркве на територији других помесних Цркава на чисто етничкој основи, без територијалних одредница (у случају РЗЦ), односно гледиште да јурисдикција над одређеном етничком заједницом у расејању припада националној мајци-Цркви око чега су се, иако међусобно супротстављене, руске заграничне и московске црквене власти слагале; 2) прелазак Руског западноевропског егзархата под јурисдикционо окриље Цариградске патријаршије којој, према еклисиолошкој аргументацији патријарха Мелетија и његових наследника, припада јурисдикција над епископима у свим крајевима у васељени који се налазе изван граница канонских територија православних помесних

³⁶ Суворов, „Дискусия о территориальном и национальном принципах церковного устройства в русском православии XX века,» 113.

³⁷ Седиште РПЦЗ је најпре било у Сремским Карловцима, одакле се сели у Минхен, а затим 1948. у Њу Јорк.

³⁸ Пузовић, „Историјско-канонски аспекти односа Карловачке управе Руске заграничне Цркве и Московске патријаршије“, 136-38.

³⁹ Према поглавару Егзархата Евлогију Георгијевском (1868-1946). Т. А. Богданова, А. К. Клементьев, В. И. Косик, „Евлогий (Георгиевский Василий Семенович),“ у *Православная энциклопедия. том 17* (Москва: 2008), 161-68.

⁴⁰ Треба напоменути да се о разлици у еклисиолошким концепцијама између паришке (Руски западноевропски егзархат Цариградске патријаршије) и карловачке црквене управе (Руска загранична црква) може говорити тек од 30-их година XX века. „Погледи карловачке управе Руске заграничне Цркве и паришке црквене управе, на челу са митрополитом Евлогијем, на устројство Православне Цркве у расејању (конкретно, на просторима Западне Европе), током 20-их година XX века, нису се суштински разликовали. Ставови обе стране су исходили из националног концепта црквене организације“. Пузовић, „Историјско-канонски аспекти односа Карловачке управе Руске заграничне Цркве и Московске патријаршије“, 256.

Црква, те би потчињавање поменутих епископа некој другој помесној Цркви подразумевало упад на канонску територију Цариградске патријаршије.⁴¹

Из различитог поимања јединства Цркве произашла су и различита виђења црквеног устројства у расејању. У Москви и Карловцима су инсистирали на томе да свака национална аутокефална Црква треба да има јурисдикцију над својом дијаспором, док су у Паризу инсистирали на територијалном моделу, односно да за јединство Цркве у расејању није било довољно само јединство у вери, већ је било неопходно и јединство црквене структуре на одређеној територији.⁴² Богослови цариградске провенијенције су били склони да територијалном/помесном принципу придају догматско значење, инсистирајући на томе да националном принципу не може бити места у устројству Цркве будући да у Христу „нема Јелина ни Јудејца, варварина, ни Скита“ (Кол 3, 11). Према територијалном (помесном) принципу у једном месту, на једној територији, ма колико она мала била (црквена општина, епископија, митрополија, патријархат), може постојати само једна Црква, у смислу једне црквене организације, изражена кроз јединство свештеноначалија.⁴³ Сходно томе, неприхватљива је била ситуација у дијаспори где у једном граду постоји више епископа различитих националних јурисдикција. Противно томе, заговорници „етничког приступа“ су сматрали да сваки етнос/народ, има право на свог првојерарха и своју Цркву чија јурисдикција не мора бити дефинисана искључиво територијалним границама. Заговорници територијалног принципа су се још позивали на 17. правило Халкидонског сабора и на 38. правило Трулског сабора на основу којих је извођен закључак да независна држава треба да има и независну аутокефалну Цркву. Догматски карактер следбеници територијалне струје придавали су и 8. канону Првог васељенског сабора који говори: „да не буду два епископа у једноме граду“.⁴⁴

Највећи допринос разради и систематизацији територијалне концепције дао је протојереј Александар Шмеман.⁴⁵ Шмеманова теза била је да територијални принцип

⁴¹ Суворов, „Дискусия о территориальном и национальном принципах церковного устройства в русском православии XX века“, 113.

⁴² Пузовић, „Историјско-канонски аспекти односа Карловачке управе Руске заграничне Цркве и Московске патријаршије“, 133-36.

⁴³ Пузовић, „Историјско-канонски аспекти односа Карловачке управе Руске заграничне Цркве и Московске патријаршије“, 66.

⁴⁴ Суворов, „Дискусия о территориальном и национальном принципах церковного устройства в русском православии XX века“, 110.

⁴⁵ Владислав Пузовић, „О неким еклисиолошким темама у руској богословској мисли XX века“, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 19 (2015): 53.

проистиче из саме суштине Цркве.⁴⁶ Смисао Цркве је у томе да верни једне области или града, без обзира на све разлике и поделе, у Цркви остварују једно ново јединство у вери и љубави. Замењивати то јединство јединством на основу природних сличности (националност, језик, итд.) представља свођење Цркве на појаве које су „од овога света“.⁴⁷ Принцип помесности/територијалности – један епископ у једном граду – је оно језгро које је остало непромењено упркос свим променама форми црквеног живота, и зато је издаја територијалног принципа издаја саме природе Цркве. Шта више, канони инсистирају на очувању тог принципа «у свим условима» зато што је јединство људи једног места без обзира на њихове природне разлике конкретно оваплоћење оног јединства које Христос остварује кроз своју Цркву – јединство у вери и љубави људи којима је један Господ, једна вера, једно крштење (Еф 4, 5).⁴⁸ Управо је то јединство оно што канонска структура Цркве треба да одсликава, а не да се својим устројством и организацијом прилагођава националним особеностима верника.⁴⁹

За појаву ове „канонске аномалије“ о. Александар је осуђивао „црквени национализам“. Појаву овог феномена смештао је у IX век у контекст покрштавања словенских народа. Наиме, покрштавање није имало само за циљ просвећивање истинитом вером већ и политички смисао националног самоодређења и самоутврђења и зато је спровођено уз помоћ државне власти. Византинци су сматрали да покрштавањем словенски народи постају део Византијског православног царства. Будући да то царство одавно није било наднационално, већ грчко, та је теорија од новокрштених народа доживљавана као грчки црквено-политички империјализам. Дошло је до „сукоба национализама“. Последица тог сукоба је тежња словенских држава за црквеном

⁴⁶ Александар Шмеман, „О неопапизме“, у *Собрание статей*, сост. Е. Ю. Дорман (Москва: Русский путь, 2009), 347. Објављено у *Церковный вестник Западно-Европейского русского православного экзархата*, N^o5(26) (Париж, 1950)

⁴⁷ Александар Шмеман, „Церков, эмиграция, национальность“, у *Собрание статей*, сост. Е. Ю. Дорман (Москва: Русский путь, 2009), 309-10. Објављено у *Церковный вестник Западно-Европейского русского православного экзархата*, N^o10 (Париж, 1948)

⁴⁸ Александар Шмеман, „Церков и церковное устройство: по поводу книги прот. Польского, 'Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей',“ у *Собрание статей*, сост. Е. Ю. Дорман (Москва: Русский путь, 2009), 318-19. У зборнику стоји напомена: „Издание *Церковного вестника Западно-Европейского русского православного экзархата*, Париж, 1949“.

⁴⁹ Александар Шмеман, „Спор о Церкви“, у *Собрание статей*, сост. Е. Ю. Дорман (Москва: Русский путь, 2009), 341-42. Објављено у *Церковный вестник Западно-Европейского русского православного экзархата*, N^o2(23) (Париж, 1950)

самосталношћу – аутокефалијом која је схватана као предуслов потпуне политичке независности.⁵⁰

Сличне ставове по питању јурисдикционог модела износили су, нешто касније, епископ Касијан Безобразов,⁵¹ И. Александров,⁵² и Сергије Сергејевич Верховски.⁵³ По питању односа католичности Цркве и националне припадности генерално, са Шмеманом су били сагласни Владимир Лоски⁵⁴ и протојереј Василије Васиљевич Зенковски.⁵⁵

Други истакнути делатник „евлогијанске струје“ био је о. Јован Мајендорф. Своју тезу Мајендорф је заснивао на еклесиологији Игњатија Антиохијског: више националних епископа у једном месту је противно самој природи Цркве, јер као што једно тело има једну главу, тако и црква једног места, будући да изображава Тело Христово, треба да има само једну главу – једног епископа.⁵⁶ Канонске одредбе по овом питању су, према мишљењу Мајендорфа, кристално јасне и забрањују постојање више епископа у једном месту (канон 8. Првог васељенског сабора, канон 39. Пето-шестог сабора).⁵⁷ Због тога је порицање територијалног принципа путем постојања паралелних јурисдикција – руске, српске, румунске, цариградске – Мајендорф називао „канонским хаосом“, „формално расистичким“, „јеретичким“ управо јересју „филетизма“ осуђену од стране Сабора у Цариграду 1872. Он је чак предлагао да будући васељенски сабор донесе нови канон који би дефинисао следеће: „У областима и земљама у које две или више

⁵⁰ Шмеман, „Спор о Цркви», 323. Супротног мишљења био је архимандрит (тада јеромонах) Софроније Сахаров. Он је сматрао да је погрешно Шмеманово поистовећивање тежње за аутокефалијом националних цркава са националистичком идеологијом, видећи у аутокефалији помесних националних цркава израз истог достојанства које поседују помесне цркве по образу равнодостојанства Личности Свете Тројице: Софроний Сахаров, „Единство Цркве по образу Единства Святой Троицы (Православная Триадология как основа Православной Эклесиологии)“, *Вестник Русского Западно-Европейского Патриаршего Экзархата*, № 2-3 (1950). <https://mospat.ru/ru/2019/10/28/news179227/>

⁵¹ Еп. Кассиан (Безобразов), „Что дал русской православной эмиграции Экзархат Вселенского Престола“, *Вестник русского студенческого христианского движения* 56 (1960): 9-10.

⁵² И. Александров, „О значении Русского Экзархата Вселенского Патриарха в западной Европе“, *Вестник русского студенческого христианского движения*, 56 (1960): 18.

⁵³ С. С. Верховский, „Единая Церковь или раскол“, *Церковный вестник западноевропейской епархии*, 20 (1949): 4-13.; Serge Verkhovskoy, „The Unity of the Orthodox Church in America“, *St. Vladimir's Seminary Quarterly*, vol. 5, no. 1-2 (1961): 101-14.

⁵⁴ Владимир Лоский, «По образу и подобию», В *Боговидение*, сост. А. С. Филоненко, перевод с французского В. А. Решиковой (Москва: АСТ, 2006): 710-11. Сборник текстов издан постхумно на французском, редигован од стране аутора недуго пре смрти у Паризу (1958). Треба напоменути да је случај Лоског специфичан, јер иако је читав живот провео на Западу, а већи део у Паризу, до смрти је остао у јединству са Московском патријаршијом. Међутим јурисдикциона припадност за њега није била препрека да тврди да је промовисање националних интереса у Цркви супротно њеној мисији, њеној католичности и јединству.

⁵⁵ Прот. В. Зеньковский, „Церковный национализм“, *Вестник РСХД*, no. 11-12 (Мюнхен, 1949): 8-20.

⁵⁶ John Meyendorff, „One bishop in one city“, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 5, no. 1-2 (1961): 59-60.

⁵⁷ Meyendorff, „One bishop in one city“, 55-58.

аутокефалне Православне цркве шаљу своје клирике на трајну службу, канонски поредак захтева успостављање уједињене Цркве. Процедуре које се морају поштовати треба да се дефинишу консултацијом између свих дотичних група на општем или локалном нивоу. Плурализам језика или традиција ће се задржати и гарантовати где год је то неопходно, образовањем одговарајућих структура организованих на привременој основи“.⁵⁸ Јер „Христос је дошао да успостави на земљи једну нову и свету нацију, *tertium genus*, краљевство које није 'од овога света'. Црква чија је једина функција да сачува етничку идентитфикацију губи обележје праве 'Цркве Божије“.⁵⁹

Корифеји ове друге, рекли бисмо „националне еклисиологије“, били су представници управе Руске заграничне цркве и Московске патријаршије. Суштински је позиција ове струје заснивана на националном моделу црквене јурисдикције према којој је свака помесна Црква била надлежна да руководи својом дијаспором, и на порицању догматског карактера територијалног принципа. Територијални, помесни принцип је службени, јер служи унутрашњем, духовном циљу Цркве – привођењу људи ка Христу.

Илустративан пример њихове аргументације представљају радови протојереја РЗЦ Михаила Пољског, које је изнео у својој расправи са Шмеманом. Дискусија је започела публикавањем књиге прот. Пољског *Канонски статус више црквене власти у СССР-у и у заграничју* у издању Свето-тројичног манастира у Џорданвилу 1948. г.⁶⁰ Критику поглавља у којем се говори о канонском статусу Руског екзархата Васељенског патријархата у Западној Европи дао је Шмеман у чланку „Црква и црквено устројство: поводом књиге прот. Пољског, ‘Канонски статус више црквене власти у СССР-у и у заграничју’,” објављеном у *Црквеном веснику Западно-европског руског православног екзархата*.⁶¹ Као одговор на критику М. Пољски је објавио брошуру *Преглед статуса Руског Екзархата васељенске јурисдикције*, такође у Џорданвилу 1952. године.⁶² Ту је Пољски критиковао „евлогијане“ за неразликовање мисионарских територија од дефинисаних канонских територија помесних Цркава, говорећи да се те две врсте

⁵⁸ Јован Мајендорф, „Савремени проблеми православног канонског права“, у *Живо Предање*, ур. Зоран Крстић (Крагујевац: Каленић, 2008), 94-96. Проширена и прерађена верзија чланка који је првобитно изашао у *Грчком православном теолошком прегледу*, том 17, 1 (1972): 41-50.

⁵⁹ Мајендорф, „Савремени проблеми православног канонског права“, 95.

⁶⁰ Протопресвитер Михаил Пољский, *Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей* (Типографија пр. Јова Почаевског въ св. Троицкомъ монастырѣ, 1948)

⁶¹ Шмеман, „Церков и церковное устройство: по поводу книги прот. Пољского, ‘Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей’.”

⁶² Протопресвитер Михаил Пољский, *Очерк положения Русского Экзархата вселенской юрисдикции* (Jordanville (New York): Holy Trinity Monastery, 1952), <https://www.rocorstudies.org/2019/02/18/ocherk-polozheniya-russkogo-ekzarhata-vselenskoj-yurisdiktсии/>

територија не могу на исти начин третирати при примени канона о организацији црквене структуре. У мисионарским областима Црква се увек административно прилагођавала етничком начелу, зато што је то олакшавало црквену мисију. За Пољског, сходно 34. Ап. правилу „сам Бог је одредио да постоји“ аутокефална, самоуправна Црква у сваком народу“. Према томе, канони и када говоре о једновлашћу епископа на једној територији подразумевају територију једног народа. Сходно томе, говорио је Пољски, хришћанима треба да буду страни како незнабожачки национализам тако и ниподаштавање националних различитости, јер сваки хришћанин само кроз своју националну Цркву учествује у изграђивању васељенске Цркве Христове. Због тога је сматрао да су критике упућене националном принципу организације Цркве у дијаспори, где још увек нема посебне помесне Цркве – неосновани.⁶³ Дискусију двојице богослова завршио је Шмеман чланком под насловом „Епилог“.⁶⁴

Националну еклисиолошку концепцију бранили су и други истакнути представници руске емиграције: Натанаил Љвов (епископ западноевропски бриселски РЗЦ у периоду после Другог светског рата),⁶⁵ Константин Н. Николајев,⁶⁶ протојереј (потом епископ) РЗЦ Георгије Грабе,⁶⁷ и Сергије Викторович Троицки (професор канонског права) који се може сматрати утемељивачем националне еклисиолошке концепције.⁶⁸

Ипак, у периоду после Другог светског рата, уочавају се контрадикторности у ставу како Московске тако и Цариградске патријаршије по питању уређења црквене организације у дијаспори. Године 1970. Московски патријарх Алексеј I (1945-970) издао

⁶³ Польский, *Очерк положения Русского Экзархата вселенской юрисдикции*

⁶⁴ Александар Шмеман, „Эпилог“, у *Собрание статей*, сост. Е. Ю. Дорман (Москва: Русский путь, 2009), 374-78. Објављено у *Церковный вестник Западно-Европейского русского православного экзархата*, №5(38) (Париж, 1952)

⁶⁵ Нафанаил Љвов, „О судьбах Русской Церкви за границей – ответ священнику о. Александру Шмеману“ *Православная Русь*, но. 15–16, 17, 18, 19 (1949): 8–10, 7–8, 7–9, 3–6; Нафанаил Љвов, „Поместный принцип и единство Церкви“, *Церковная жизнь*, но. 5-6 (1950), приступљено 26. јуна 2020. <https://www.rocorstudies.org/2018/09/20/pomestnyj-printsip-i-edinstvo-tserkvi/>

⁶⁶ Видети његов рад: Константин Николаевич Николаев, „Правовое положение православной церкви народа русского в рассеянии сущего“, *Церковная жизнь*, 5 (1934), према Пузовић, *Историјско-канонски аспекти односа Карловачке управе Руске заграничне Цркве и Московске патријаршије*, 81.

⁶⁷ Георгиј Грабе, „Каноническое основание Русской Зарубежной Церкви“, *Церковная жизнь*, ном. 10-12 (1949) <https://www.rocorstudies.org/2019/03/30/kanonicheskoe-osnovanie-russkoj-zarubezhnoj-tserkvi/>

⁶⁸ Пузовић, *Историјско-канонски аспекти односа Карловачке управе Руске заграничне Цркве и Московске патријаршије*, 293. Видети радове Троицког који разматрају питање помесног и националног начела: „Дымное надмение мира и Церковь“, *Церковные ведомости*, № 21-22 (1924): 6-9; *Размежевание или раскол* (Париж, 1932); „Экклезиология парижского раскола“, *Вестник Русского Западно-Европейского Патриаршего Экзархата*, № 7-8 (1951): 10-33.; *Правовое положение Русской Церкви в Югославии* (Белград, 1940); „О церковной автокефалии“, *Журнал Московской Патриархии*, № 7 (јуль 1948): 33-55.

је *Томос о аутокефалији Православној цркви у Америци*, у којем се као главни разлог давања аутокефалије наводи постојање на територији САД „црквеног плурализма“ који „противречи природи канонског православног црквеног јединства“.⁶⁹ Исти разлог патријарх Алексеј I је поновио у свом писму патријарху цариградском Атинагори од 17. марта 1970. г. извештавајући га о намери Московске патријаршије да Православној цркви у Америци дарује аутокефалију.⁷⁰ У свом одговору од 24. јуна 1970. патријарх Атинагора (1948-1972) одговорио је да коначно решење питања православне дијаспоре припада само будућем Светом и Великом Сабору, осуђујући једнострано давање аутокефалије од стране Руске цркве. Поред тога, у овом писму патријарх Атинагора сажето износи став Цариградске патријаршије према паралелним националним јурисдикцијама у дијаспори: то стање је „ванредно и ненормално“ и њиме се руши „основно догматско начело православне еклисиологије“ – територијални принцип. Национални принцип, према којем је допуштено да у сваком месту свака националност има свог епископа, само „икономијски“, као снисхођење зарад „мира и јединства међу братским православним Црквама“, све до коначног решења будућег Светог и Великог Сабора.⁷¹ Према томе, у овом случају Москва и Цариград се нису разилазили у одговору на питање који принцип треба да буде основа црквеног устројства, већ у механизму којим треба доћи до решења. Ипак, према *Томосу* Московска патријаршија је задржала јурисдикцију над Светониколајевским храмом у Њу Јорку, над парохијама у САД које су раније припадале Егзархату Северне и Јужне Америке Московске патријаршије а које су изразиле жељу да остану под јурисдикцијом Москве, као и над свих парохијама у Канади.⁷² На тај начин је институционализована паралелна јерархија, односно прекршен је територијални принцип. То је био један од сегмената *Томоса* против којих је протествовао патријарх Атинагора у свом писму од 9. септембра 1970. Мјестобљуститељ патријарашког трона Митрополит Пимен (будући Патријарх московски) у свом одговору патријарху Атинагори изнео је аргументацију супротну оној која се у претходним писмима наводила као разлог за давање аутокефалије Цркви у Америци. Правдајући задржавање храмова и парохија у новоуспостављеној аутокефалној Цркви у Америци и Канади под јурисдикцијом Московске патријаршије, напомињао је да

⁶⁹ „Томос об автокефалии Православной Церкви в Америке от 10 апреля 1970 года,“ приступљено 3. фебруара 2020. <https://drevo-info.ru/articles/20749.html>

⁷⁰ „Послание Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Алексия от 17 марта 1970 года,“ *Журнал Московской Патриархии*, № 4 (1970): 8.

⁷¹ „Послание Святейшего Патриарха Афинагора № 583 от 24 июня 1970 г.,“ *Журнал Московской Патриархии*, № 9 (1970): 14-15.

⁷² К.Е. Скурат, *История Поместных Православных Церквей* (Москва: Русские огни, 1994), 374.

историја Цркве зна за примере одступања од територијалног принципа, односно постојања на једној територији јурисдикција различитих помесних цркава.⁷³

Но, посебно је упечатљива флексибилност у тумачењу канонских прописа у ставовима Московске и Цариградске патријаршије по питању положаја православне Цркве у Естонији 90-их година XX века. 12. августа 1992. Свети Синод РПЦ је потврдио аутономију Естонске Апостолске Православне Цркве. Међутим естонске власти су одбиле да региструју ЕАПЦ на челу са митрополитом Корнилијем и уместо тога су подржале расколнике, тзв. „стокхолмски синод“.⁷⁴ Канонска црква је била окарактерисана као „окупациона“, и естонске власти су се обратиле цариградском патријарху Вартоломеју који је без консултација са Московском патријаршијом позвао расколнике да пређу под његову јурисдикцију. Синод Цариградске патријаршије је 20. фебруара 1995. донео одлуку о обнови важења томоса патријарха Мелетија из 1923. о оснивању у Естонији аутономне православне Естонске митрополије под јурисдикцијом Цариграда.⁷⁵ Уследио је прекид евхаристијског општења између два патријархата. У изјави Светог Синода РПЦ 1995. по питању црквене кризе у Естонији који су потписали патријарх Алексије II (1990-2008), чланови Светог Синода и још 52 архијереја, речено је да су дејства Цариградског патријарха довела до појаве паралелних јурисдикција Московске и Цариградске патријаршије у Естонији, што је противречило ранијем ставу Св. Синода Цариградске патријаршије о паралелним јурисдикцијама који је у овој изјави окарактерисан као „исправан“, док је територијални принцип назван „канонски

⁷³ „Пимен, Местоблоститель Московского Патриаршего престола, Митрополит Крутицкий и Коломенский. Его Святейшеству, Святейшему Афинагору, Архиепископу Константинополя - Нового Рима и Вселенскому Патриарху,“ *Журнал Московской Патриархии* № 2 (1971): 2.

⁷⁴ Када је 1944. Естонија постала део СССР-а, Аутономна Естонска апостолска црква је враћена под јурисдикцију Московске патријаршије. Међутим, првојерарх АЕАЦ је побегао у Шведску где је формирао синод под јурисдикцијом Цариградског патријарха. Daniel P. Payne, “Nationalism and the Local Church: The Source of Ecclesiastical Conflict in the Orthodox Commonwealth,” *Nationalities Papers*, 35(5) (2007): 840-41.

⁷⁵ Патријарх Тихон је Естонској цркви дао широку аутономију, али је на подстицај естонских власти које су хтеле да православно становништво одвоје од Москве, архиепископ Александар (Паулус) затражио од патријарха цариградског Мелетија прелазак под јурисдикцију Цариградске патријаршије 1923. године. Патријарх Мелетије је исте године издао томос којим се признаје аутономија Естонској цркви под јурисдикцијом Цариграда, а архиепископу Александру титула митрополита талинског и све Естоније. Патријарх Тихон овај акт патријарха Мелетија није признао, те се самим тим Естонска црква нашла у расколу са Московском патријаршијом. Естонска апостолска православна црква, какав је био званични назив ове црквене структуре од 1935. године, је тек након присаједињења Естоније Совјетском Савезу 27. децембра 1940. обновила канонско општење са Московском патријаршијом. Архиепископ Александар се у марту 1941. заклео на верност Патријаршији, којој се ЕАПЦ званично присајединила 31. марта исте године, бивши укључена у њен Прибалтијски егзархат. Владислав Цыпин, *История Русской Православной Церкви. Синодальный и новейший периоды (1700–2005 гг.)* (Москва: Издательство Сретенского монастыря, 2010), 722-24.

важним“.⁷⁶ Раскол је завршен 16. маја 1996. када су се две стране договориле о паралелном постојању цариградске и московске јурисдикције, с тим што би сваки клирик и мирјанин имао право да одлучи којој ће јурисдикцији да припада.⁷⁷ То је било очигледно кршење територијалног принципа и једне и друге стране. Поред тога, овакво решење доста подсећа на одредбу фермана којим је турски султан основао Бугарски егзархат 11. марта 1870. којим је предвиђено да верници једне територије могу по слободној вољи да одлуче којој од јурисдикција желе да припадају.⁷⁸

Из наведених примера је јасно да су канонске норме од стране Московске патријаршије тумачене у зависности од ситуације, док су дејства Цариградске патријаршије производила ефекат управо супротан оном који је требао да произведе територијални принцип, а то је да на једној територији постоји само једна црквена јурисдикција.

Коначно решење ситуације у православној дијаспори, у којој је нередовно стање управо због сукоба две еклисиолошке концепције, није донето ни на недавно одржаном Сабору на Криту 2016. године. У званичном документу под називом *Православна Дијаспора*, Сабор је констатовао да је воља свих Православних Цркава „да се реши питање Православне дијаспоре, што је могуће пре, и да се она организује на начин сагласан Православној еклисиологији и канонском предању и пракси Православне Цркве“, али и да „у постојећој фази из историјских и пастирских разлога није могућ непосредан прелазак на строго канонски поредак и праксу Православне Цркве, то јест на постојање само једног епископа у једном месту“.⁷⁹ То је знак да ова тема потребује додатног богословског, историјско-канонског расветљавања.

⁷⁶ „Заявление Священного Синода Русской Православной Церкви,“ *Журнал Московской Патриархии* № 9-10 (1995): 9.

⁷⁷ Владислав Цыпин, *История Русской Церкви (1917–1997): книга 9* (Москва: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997), глава X, https://azbyka.ru/otechnik/Vladislav_Tsyпин/istorija-russkoj-tserkvi-1917-1997/10; Цыпин, *История Русской Православной Церкви. Синодальный и новейший периоды (1700–2005 гг.)*, 722-24.

⁷⁸ Члан 10: „...Осим горе побројаних и по имену споменутих места, ако би становници других места који исповедају православну веру хтели једнодушно или најмање две трећине домаћа да се потчине Бугарском егзархату и ако се, после проверавања, утврди да је то праведно, њихова се молба мора прихватити...“; Радомир В. Поповић, *Извори за црквену историју* (Београд, 2016), 466.

⁷⁹ „Православна дијаспора“, у: *Одлуке Светог и Великог Сабора Православне Цркве* (Београд – Цетиње: Светигора, 2017), 79.

1.2. Циљеви истраживања

Први циљ дисертације је анализа интерпретација канонских регулатива који се тичу територије и националне припадности као фактора црквеног устројства од стране различитих руских богослова и црквених структура XX века.

Други циљ дисертације је представљање историјског контекста у ком су ови ставови формиран. Видели смо да су у различитим околностима руске црквене структуре мењале свој став по питању начела црквеног устројства. Наш циљ је да са једне историјске дистанце објективно и непристрасно пронађемо и представимо нит канонског предања у интерпретацијама канонских правила која су често била „јурисдикцијски“ оптерећена.

Трећи циљ дисертације је да анализира међусобни однос територијалности, националности и јединства Цркве као једног од њених фундаменталних својстава. Овај однос ће бити сагледан у међусобном сапостављању интерпретација јединства Цркве код руских богослова и различитих црквених структура XX и значења које је тај појам имао у канонском Предању Цркве. У току анализирања не смеју бити занемарени ни пастирски разлози којим је оправдавано оснивање цркава на националној основи.

Четврти циљ дисертације је да покаже у којој су мери ставови руских богослова XX века о различитим јурисдикционим моделима релевантни при покушају изналажења решења за савремене црквене кризе.

2. Основне хипотезе

- Питање да ли географски локалитет или етничка припадност треба да буде основа црквене организације, највећу пажњу у историји Цркве задобија у XX веку.
- Одлучујући допринос расветљавању односа територије, националне припадности и канонске јурисдикције дали су руски богослови XX века: Николај Глубоковски, Николај Заозерски, Александар Шмеман, Јован Мајендорф, Натанаил Љвов, Михаил Пољски, Сергије Троицки, и др.
- Руски богослови који су се бавили овом тематиком често су апсолутизовали један од ова два принципа у циљу правдања дејстава различитих црквених структура којима су припадали. Сходно томе руски богослови се по овом питању могу поделити у два табора: „евлогијани“ (присталице Западноевропског руског егзархата Васељенске патријаршије), који су следили концепцију Цариградске

патријаршије, и „карловчани“ (присталице управе Руске заграничне цркве), којима су по овом питању били блиски богословски кругови Московске патријаршије.

- Територијални принцип јесте основна канонска норма према којој се одређују границе црквене јурисдикције, што потврђују канонска правила и релевантни средњовековни тумачи као и савремени богослови. Међутим, чињеница је да се Црква није у сваком историјском тренутку придржавала територијалног принципа као што се на пример придржавала догмата о несливености двају природа у Богочовеку Христу.

- Контекст у којем питање модела црквене јурисдикције бива актуализовано у XX веку су: а) појава црквено-сепаратистичких покрета у Руској цркви на почетку (захтев за обновом аутокефалије Грузијске цркве 1906.) и на крају (Естонско црквено питање; украјински аутокефалисти) XX века, б) јурисдикциони спорови између Цариграда и Москве у дијаспори и бившим совјетским републикама.

- Постоји значајна количина непознатог у односу територије, националности и црквеног јединства, посебно ако се узме у обзир историјски контекст писања канонских одредби са једне стране, и реалност формираних националних идентитета верника у садашњости, са друге стране. Канони који дефинишу принципе црквеног устројства формулисани су у историјском контексту Византијске империје у којој нације у савременом смислу речи нису ни постојале, као што данас не постоји тадашњи однос Цркве и државе, нити политички услови којима се Црква прилагођавала из практичних разлога.

3. Методе истраживања

Свако научно истраживање започиње дефинисањем проблема истраживања.

Чињеница је да у животу Цркве већ више од једног века постоје „паралелне јурисдикције“, односно да постоји више епископа у једном граду, у једном месту, од којих сваки води духовну бригу о припадницима одређене националности. На основу канонског и вишевековног историјског предања Цркве та чињеница се, наизглед, не може оправдати, што је неке богослове навело на закључак да паралелне јурисдикције представљају јерес јер противрече територијалном принципу црквеног устројства коме је приписиван догматски карактер. Питање на које ова студија покушава да одговори је: како је у руском богословљу XX века схватано постојање мноштва различитих православних јурисдикционих структура у дијаспори, које имају јединство вере, али

немају организационо, хијерархијско јединство? Да ли је за руске богослове ова појава представљала аномалију или прилагођавање историјским околностима са крајњим циљем спасења људи? Да ли је ова појава у контрадикцији са учењем о јединству Цркве и са њеним канонским предањем, и какво би сходно том предању било најбоље решење ове ситуације?

Према начину прикупљања података научна истраживања се могу поделити на квантитативна и квалитативна. За квантитативна истраживања, која су заступљена у природним наукама, је карактеристично прикупљање бројчаних података зарад објашњења, контрола спољних фактора који могу утицати на посматрану појаву, узимање узорка, као и примена статистичких процедура у обради прикупљених података. Обично се наглашава да је за квантитативно истраживање карактеристичан метод дедукције: од хипотезе ка подацима, са крајњим циљем провере хипотезе. Са друге стране, квалитативна истраживања су заснована на небројчаним, описним подацима, добијеним путем посматрања појаве и њихов примарни задатак је да протумаче и објасне значење посматране појаве уз обавезно узимање у обзир контекста и ситуације, као и описна (дескриптивна), неекспериментална интерпретација и анализа уочаваног феномена. Уобичајено је да се са квалитативним истраживањем повезује индуктивни метод: од података ка теорији или хипотези.⁸⁰ Наше истраживање се на основу овога може сврстати у **квалитативна истраживања**. Због анализе различитих богословских позиција у конкретно назначеном историјском периоду наше истраживање има и карактер **историјско-аналитички**. Ова студија је историјски интерпретативна и аналитички узрочна јер тежи свеобухватном, на историјским, канонским, и светоотачким изворима заснованом, испитивању историјски дефинисаног феномена „паралелних јурисдикција“ с циљем његовог тумачења у светлости канонског предања Цркве.⁸¹

У истраживању као што је наше, постављено истраживачко питање или проблем диктира прикупљање и анализирање извора и литературе која садржи информације тражене истраживачким питањем. Што се тиче канонске анализе територијалног и националног принципа црквене јурисдикције, јасно је да је тумачење канонских одредби

⁸⁰ Живан Ристић је сматрао да ове разлике не треба схватати у смислу строгих демаркационих линија између квантитативних и квалитативних истраживања, јер се ова истраживања међусобно преклапају. Živan Ristić, *Objedinjavanje kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja* (Beograd : Evropski centar za mir i razvoj (ECPD), Univerzitet za mir Ujedinjenih nacija, 2016).

⁸¹ Ristić, *Objedinjavanje kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja*, 99.

било оптерећено јурисдикционим интересима црквених структура којима су припадали актери полемике. Из тог разлога је неопходно приступити овом питању објективно, користећи се изворима канонског предања и њиховим релевантним тумачењима: Алексија Аристина, Јована Зонаре, Теодора Валсамона,⁸² Никодима Милаша,⁸³ Атанасија Јевтића,⁸⁴ и Петра Луилџеа.⁸⁵ Због ограничења истраживања на руске богословске кругове XX века, од суштинског значаја ће нам бити радови објављени у званичним црквеним гласилима: Светог правитељствујушег Синода (*Церковные ведомости*), Московске патријаршије (*Журнал Московской Патриархии*), Руског западноевропског егзархата (*Церковный вестник Западно-Европейского русского православного экзархата*), Руске заграничне цркве (*Церковная жизнь, Православная Русь*), научно-богословског часописа Московске духовне академије *Богословский вестник*, филозофско-религиозног часописа руске емиграције *Вестник русского студенческого христианского движения*, као и различита издања Свето-тројичног манастира РЗЦ у Џорданвилу.⁸⁶ Затим, записи седница Предсаборског Присуства у издању *Журналы и протоколы заседаний Высочайше учрежденного Предсоборного Присутствия* (у 4 тома, Москва, 2014), материјали Сверуског помесног сабора 1917-18 у издању *Деяния Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*, книга 2 (Петроград: Издание соборного совета, 1918), као и акти светог патријарха Тихона (Губонин, М. Е. *Акты Святейшего Тихона, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти 1917–1943 гг.* Москва: Православный Свято-Тихоновский богословский институт, Братство во Имя Всемилоственного Спаса, 1994.). Неопходно је размотрити и светоотачка и дела ранохришћанских писаца која се баве темом односа хришћанства и етничког идентитета, посебно у оном делу у ком ћемо анализирати Мајендорфову концепцију хришћана као „нове нације – *tertium genus*“ која се појављује већ у другом веку.⁸⁷

⁸² Ράλλη Γ. Α.–Ποτλή Μ., *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων* (Ἀθήνησιν: Εκ τῆς Τυπογραφίας Γ. Хартоφύλακος, 1852-1859).; Ἀγαπίου ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου μοναχοῦ, *Πηδάλιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας* (Ἀθήναις: Εκ τῆς Τυπογραφίας τοῦ εκδότου Κωνσταντίνου Γκαρπολά, 1841).

⁸³ Никодим Милаш, *Правила Православне Цркве са тумачењима, I-II* (Нови Сад, 1895-1896).

⁸⁴ Атанасије Јевтић, *Свештени канони Цркве* (Београд, 2005).

⁸⁵ Петр Л'Юилџе, *Правила первых четырех Вселенских Соборов* (Москва: Издание Сретенского монастыря, 2005).

⁸⁶ Пре свега мислимо на раније наведене радове Михаила Пољског: *Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей, и Очерк положения Русского Экзархата вселенской юрисдикции*.

⁸⁷ За сада имамо у плану да користимо следећа светоотачка дела: Климент Александријски, *Стромате*, књига 6 према критичком издању Patrick Descourtieux, *Clément d'Alexandrie, Les Stromates, Stromate VI* (Paris: Éd. Du Cerf, 1999). Такође, користимо и дела ранохришћанских писаца: Аристидову *Апологију*, према критичком издању J. R. Harris, *The Apology of Aristides on behalf of the Christians; with an Appendix*

4. Значај истраживања

Као што се види из официјалног документа Критског сабора по питању паралелних националних јурисдикција у дијаспори, редовно стање у истој још увек није успостављено „из историјских и пастирских разлога“. Дакле Црква у поменутим областима и даље функционише на начин који противречи једном од основних еклисиолошких принципа – принципу територијалне основе црквене јурисдикције. Из тога разлога значај ове теме произилази из њене актуалности и у другој деценији XXI века. На писање овакве студије нас је подстакла чињеница да у српским богословским круговима не постоји студија која систематски обрађује ову тематику.⁸⁸

5. Прелиминарна структура рада

Резиме на српском, енглеском, и руском

Садржај

Списак скраћеница

УВОД

I ПОЛЕМИКЕ О НАЦИОНАЛНОМ И ТЕРИТОРИЈАЛНОМ ПРИНЦИПУ У КОНТЕКСТУ УРЕЂЕЊА ЦРКВЕ У РУСКОЈ ИМПЕРИЈИ

Containing the Main Portion of the Original Greek Text by J. Armitage Robinson (2nd edn.; Cambridge: CUP, 1893). Затим *EPISTOLA AD DIOGNETUM*, Migne PG 2, 1167-86.; *Ἑγνατίου Ἀντιοχείας, ΠΡΟΣ ΣΜΥΡΝΑΙΟΙΣ*, Migne PG 5, 707-18.

⁸⁸ Огроман је допринос овој тематици докторска дисертација Владислава Пузовића „Историјско-канонски аспекти односа Карловачке управе Руске заграничне Цркве и Московске патријаршије“ (Универзитет у Београду Православни богословски факултет, 2012). Студија професора Пузовића обрађује ову тематику у контексту спорова између Московске патријаршије, Руске заграничне цркве и Руског западноевропског егзархата, дакле у периоду после револуције 1917. до краја Другог светског рата. У нашој студији бисмо настојали да допунимо драгоцено истраживање професора др. Пузовића анализом богословских полемика које су се догодиле пре него што је то питање постало актуелно у односима поменутих црквени структура. Мислимо на полемику настану по питању обнове аутокефалије Грузијске патријаршије на Предсаборском присуству 1906., као и на расправу о истом питању на Сверуском сабору 1918. Такође, покушали бисмо да укажемо на значај који је различито схватање јединства Цркве (територијално/национално) имало у црквеним кризама у другој половини XX века: давање аутокефалије Православној цркви у Америци од стране Московске патријаршије 1970.; аутокефалистички покрет у Украјини почетком 90-их година; црквена криза у Естонији 1996.

Поред дисертације професора Пузовића, постоји неколико чланака из релативно скорашњег периода који дају интересантне увиде по питању ове тематике: Владимир Вранић, „Оправданост наглашавања националног идентитета и етничке припадности у Православној Цркви“, *Теолошки погледи*, XLV, 1, (2012): 17-40.; Василије Вранић, „Географски локалитет и етничка Припадност као фактори канонске јурисдикције: Проблем северноамеричке дијаспоре“, *Теолошки погледи*, XLVI, 2, (2013): 337-58.; Vladan Perišić, “Is it Possible for a Nation to be Christian and for the Church to be National?” *Philotheos*, 15 (2015): 232-39. Детаљнији попис литературе на српском језику која се тиче односа Цркве и нације даћемо у библиографији на крају овог рада.

1. Питање обнове аутокефалности Грузијске православне цркве

1.1. Историјски контекст - расправа о обнови аутокефалности Грузијске православне цркве

1.2. Канонски аспект – анализа 34. апостолског правила и 9. антиохијског правила

1.2.1. Државна самосталност као фактор аутокефалије

1.2.2. Национална самобитност као фактор аутокефалије

2. Питање обнове институције патријарха на Сврском помесном сабору 1917-18

II ПОЛЕМИКЕ О НАЦИОНАЛНОМ И ТЕРИТОРИЈАЛНОМ ПРИНЦИПУ У КОНТЕКСТУ РАСПРАВА О СТАТУСУ РУСКИХ ЦРКВЕНИХ СТРУКТУРА У ДИЈАСПОРИ

1. Територијална еклисиолошка концепција

1.1. Александар Шмеман

1.2. Василије Зенковски

1.3. Јован Мајендорф

1.4. Сергеј Верховски

2. Национална територијална концепција

2.1. Михаил Пољски

2.2. Георгије Грабе

2.3. Натанаил Љвов

2.4. Сергије В. Троицки

3. Упоредна анализа аргумената националне и територијалне еклисиолошке концепције

III САВРЕМЕНИ ПРИМЕРИ РАСПРАВА О МОДЕЛУ КАНОНСКЕ ЈУРИСДИКЦИЈЕ

1. Аутокефалија Православне цркве у Америци

1.1. Историјски аспект настанка аутокефалне Православне цркве у Америци

1.2. Канонска анализа примењеног модела Московске патријаршије

2. Естонска црквена криза

2.1. Историјска позадина естонске црквене кризе

2.2. Канонска анализа примењеног решења о постојању две паралелне јурисдикције у Естонији

3. Јурисдикциони плурализам у Украјини

3.1. Историјски пресек покушаја национализације православне цркве у Украјини

3.2. Етнофилетистички елементи у аргументацији расколника

ЗАКЉУЧАК

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори

Литература

5.1. Композиција студије

Предвиђено је да се рад састоји из 9 делова: део са резимеима на српском, енглеском, и руском, садржаја, списка скраћеница, увода, три поглавља, закључка и библиографије подељене на изворе и литературу.

Увод би подразумевао образложење методологије којом смо се водили у току истраживања, пресек дотадашњег истраживања, као и преглед коришћених извора и литературе.

Прво поглавље би носило назив **Полемике о националном и територијалном принципу канонске јурисдикције у контексту уређења Цркве у Руској империји**. Ово поглавље би се бавило полемикама о националном и територијалном моделу црквене јурисдикције у контексту припрема за одржавање и самог одржавања помесног сабора Руске цркве 1917-18. године. Повод за заоштравање ове полемике био је покрет за обнову аутокефалије Грузинске православне цркве који је своју активност интензивирао 1905. године када се империјални режим нашао на рубу пропасти.⁸⁹ Социјални немири, продирање марксистичких идеја, као и давање већих права нетрадиционалним религијама и сектама подстакло је погранично неруско становништво да се интензивније упусти у борбу за црквену самосталност. Један од круцијалних аргумената аутокефалиста био је 34. Апостолски канон који говори о епископима „сваког народа“ што је у њиховој интерпретацији давало основу за оснивање аутокефалне цркве на националној основи. Аргументи „националне“ и

⁸⁹ Paul Werth, "Georgian Autocephaly and the Ethnic Fragmentation of Orthodoxy," *Acta Slavica Iaponica*, Tomus 23 (2006): 74-100.

„територијалне“ струје тумачења су предмет детаљне анализе првог подпоглавља. У оквиру овог подпоглавља биће анализирани и државна самосталност и национална самобитност као фактори аутокефалије, као један од сегмената поменуте расправе на Предсаборском присуству. Предмет другог подпоглавља су расправе о истој тематици на Сверуском сабору 1917-18.

Друго поглавље носи назив **Полемике о принципима канонске јурисдикције у контексту расправа о статусу руских црквених структура у дијаспори**, и отвара нове димензије о расправама о националном и територијалном моделу црквене организације. Док ће у првом поглављу акценат више бити на анализи 34. Апостолског и 9. Антиохијског правила, у овом другом поглављу ће акценат бити на анализи феномена тзв. „паралелних јурисдикција“ са аспекта канонског предања односно са аспекта јединства и католичности Цркве. Такође, анализи ће бити подвргнуте и интерпретације канонских одредби и аргументи двају руских богословских струја. Дакле фокус овог поглавља је организација Цркве у православној дијаспори, пре свега у Западној Европи и Северној Америци, у које је услед трагичних историјских околности избегло неколико стотина хиљада православних Руса. Питање модела по коме ће се они црквено организовати било је предмет спора између три руска црквена центра: Московске патријаршије, Руске заграничне цркве, и Западноевропског руског егзархата. Разматра се еволуција и систематизација две еклисиолошке струје: „националне“ (припадници РЗЦ и МП) и „територијалне“ (припадници Руског западноевропског егзархата). Анализирају се њихови ставови који су били дијаметрално супротни, пре свега по питању статуса територијалног принципа црквене организације, али и у погледу практичних решења организације православне Цркве у дијаспори. Проблематизује се како догматизација територијалног модела, присутна код „евлогијанских богослова“, тако и релативизација истог принципа од стране богословских кругова блиских Москви и Карловцима, са циљем да се утврди да ли, и који, канонски прописи имају апсолутни значај.

Треће поглавље носи назив **Савремени примери расправа о принципима канонске јурисдикције**. На основу анализа спроведених у првом и другом поглављу, односно са јасно расветљеним канонским и догматским принципима уређења Цркве, у овом трећем поглављу прелазимо на анализу савремених примера црквених криза насталих на основу погрешног тумачења јединства Цркве. Ово поглавље се бави историјским аспектом настанка и канонском анализом предузетих решења Московске

патријаршије по питању црквене организације у Сједињеним Америчким Државама и у Естонији, као и етнофилетистичким елементима присутним у дискурсу различитих расколничких црквених структура у Украјини. Најпре се излаже историјски оквир настанка аутокефалне Православне цркве у Америци односно историјски оквир црквене кризе у Украјини и Естонији. После излагања историјских оквира, следи канонска анализа предузетих решења Московске патријаршије и њихова компарација са сличним примерима из деценија које су претходиле овим случајевима, а у којима је актер био исти црквени центар.

У **закључку** ћемо резимирати резултате истраживања, са циљем да дамо одговор на постављена истраживачка питања. а то су: која канонска начела и у којој мери могу и треба да буду релевантна за решавање савремених црквених криза, пре свега по питању уређења црквеног живота у дијаспори и по питању формирања нових аутокефалних цркава, с обзиром да су формулисана у, сада непостојећем, историјском и политичком контексту Византијске империје на који њихови састављачи нису могли бити имуни? Да ли та канонска начела имају догматски карактер, што би значило да треба да буду примењивана од стране Цркве у свако време и на сваком месту, по сваку цену, или су она израз практичних потреба Цркве датог времена?

Библиографија

Извори (I): Канони апостолски, васељенских и помесних сабора, и светих отаца са коментарима:

1. Ράλλη Γ. Α.–Ποτλῆ Μ. *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τ. Α–ΣΤ. Ἀθήνησιν: Εκ της Τυπογραφίας Γ. Χαρτοφύλακος, 1852-1859.
2. Ἀγαπίου ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου μοναχοῦ. *Πηδάλιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*. Ἀθήναις: Εκ της Τυπογραφίας του εκδότου Κωνσταντίνου Γκαρπολά, 1841.
3. Милаш, Никодим. *Правила Православне Цркве са тумачењима, I-II*. Нови Сад, 1895-1896.
4. Јевтић, Атанасије. *Свештени канони Цркве*. Београд, 2005.
5. Л'Юилъе, Петр. *Правила первых четырех Вселенских Соборов*. Москва: Издание Сретенского монастыря, 2005.

Извори (II): Светоотачка дела и дела ранохришћанских писаца:

1. EPISTOLA AD DIOGNETUM. Migne PG 2, 1167-86.
2. Ἰγνατίου Ἀντιοχείας. ΠΡΟΣ ΣΜΥΡΝΑΙΟΙΣ. Migne PG 5, 707-18.
3. Harris, J. R. *The Apology of Aristides on behalf of the Christians; with an Appendix Containing the Main Portion of the Original Greek Text by J. Armitage Robinson*, 2nd edn. Cambridge: CUP, 1893.
4. Descourtieux, Patrick. *Clément d'Alexandrie, Les Stromates, Stromate VI*. Paris: Éd. Du Cerf, 1999.

Извори (III): Објављена архивска грађа:

1. "Letter of Ecumenical Patriarch Bartholomew to Patriarch Alexsy of Moscow Concerning the Orthodox in Estonia." Приступљено 20. јуна 2020. <http://www.orthodoxa.org/GB/estonia/documentsEOC/reponseAlexis.htm>
2. „Грамота Святейшего Тихона, Патриарха Московского и всея России Его Высокопреосвященству Высокопреосвященнейшему Дионисию, митрополиту Варшавскому.“ *Церковные ведомости*, № 15–16 (1924): 1–2.
3. Губонин, М. Е. *Акты Святейшего Тихона, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти 1917–1943 гг.* Москва: Православный Свято-Тихоновский богословский институт, Братство во Имя Всемилоственного Спаса, 1994.
4. *Деяния Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*, книга 2. Петроград: Издание соборного совета, 1918.
5. Додонов, Б. Ф., редактор. *Журналы заседаний Временного правительства, том 1: март - апрель 1917 года.* Москва: РОССПЭН, 2001.
6. *Журналы и протоколы заседаний Высочайше учрежденного Предсоборного Присутствия*, т. I и III. Москва: Общество любителей церковной истории, Издание Новоспасского монастыря, 2014.
7. „Заявление Священного Синода Русской Православной Церкви.“ *Журнал Московской Патриархии*, № 9-10 (1995): 8-9.
8. Кирион, епископ Сухумский. „Национальный принципъ въ Церкви.“ *Прибавления к Церковным ведомостям*, № 47 (1906): 55-58.
9. *Одлуке Светог и Великог Сабора Православне Цркве.* Београд – Цетиње: Светигора, 2017.

10. Поповић, Радомир В. *Извори за црквену историју*. Београд: Центар за хришћанске студије, 2016.
11. „Пимен, Местоблюстител Московского Патриаршего престола, Митрополит Крутицкий и Коломенский. Его Святейшеству, Святейшему Афинагору, Архиепископу Константинополя - Нового Рима и Вселенскому Патриарху.“ *Журнал Московской Патриархии* № 2 (1971): 2-3.
12. „Послание Святейшего Патриарха Афинагора № 583 от 24 июня 1970 г.“ *Журнал Московской Патриархии*, № 9 (1970): 12-15.
13. „Послание Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Алексия от 17 марта 1970 года.“ *Журнал Московской Патриархии*, № 4 (1970): 7-9.
14. „Томос об автокефалии Православной Церкви в Америке от 10 апреля 1970 года.“ Приступљено 3. фебруара 2020. <https://drevo-info.ru/articles/20749.html>

Извори (IV): Радови руских богослова:

15. Meyendorff, John. „One bishop in one city.“ *St. Vladimir's Seminary Quarterly* 5, no. 1-2 (1961): 54-62.
16. Schmemmann, Alexander. „Problems of Orthodoxy in America: The Canonical Problem.“ *St. Vladimir's Seminary Quarterly*, vol. 8, no. 2 (1964): 67-86.
17. Verkhovskoy, Serge. „The Unity of the Orthodox Church in America.“ *St. Vladimir's Seminary Quarterly*, vol. 5, no. 1-2 (1961): 101-14.
18. Александров, И. „О значении Русского Экзархата Вселенского Патриарха в западной Европе.“ *Вестник русского студенческого христианского движения*, № 56 (1960): 17-20.
19. Алфеев, Иларион. «Принцип "канонической территории" в православной традиции.» *Церковь и время*, No. 2(31) (2005): 43-62.
20. Безобразов, Кассиан. „Что дал русской православной эмиграции Экзархат Вселенского Престола.“ *Вестник русского студенческого христианского движения*, № 56 (1960): 9-12.
21. Буевский, Алексей С. „Патриарх Мелетий IV и Русская Православная Церковь.“ *Журнал Московской Патриархии*, № 3 (1953): 28-35.
22. Верховский, Сергей С. „Единая Церковь или раскол.“ *Церковный вестник западноевропейской епархии*, 20 (1949): 4-13.
23. Гидульанов, Павел В. *Митрополиты в первые три века христианства*. Москва: Университетская типография, 1905.

24. Глубоковский, Николай Н. „К толкованию 34-го апостольского правила.“ *Прибавления к Церковным ведомостям*, № 10 (1907): 319-20.
25. Глубоковский, Николай Н. „Смысл 34 апостольского правила Ответ на возражения проф. Н. А. Заозерского.“ *Богословский вестник* 2, № 7/8 (1907): 731-51.
26. Глубоковский, Николай Н. «Вместо эпилога к моей полемике о 34-м Апостольском правиле.» *Богословский вестник* 1, № 2 (1908): 396-99.
27. Голубинский, Евгений Е. «К вопросу о церковной реформе.» *У О реформе в бытие Русской Церкви: сборник статей Е. Е. Голубинского*, 102-30. Москва: Издание Императорского Общества Истории и Древностей Российских при Московском Университете, 1913.
28. Граббе, Георгий. „Каноническое основание Русской Зарубежной Церкви.“ *Церковная жизнь*. ном. 10-12 (1949)
<https://www.rocorstudies.org/2019/03/30/kanonicheskoe-osnovanie-russkoj-zarubezhnoj-tserkvi/>
29. Заозерский, Николай А. „Топографический смысл 34-го Апостольского правила.“ *Богословский вестник* 2, № 6 (1907): 343-56.
30. Заозерский, Николай А. „Точный смысл и значение Апостольского 34-го правила: (По поводу ст.: Глубоковский Н. Н. «Смысл 34-го Апостольского правила).“ *Богословский вестник* 3, № 12 (1907): 770-84.
31. Зеньковский, Василий В. „Церковный национализм.“ *Вестник РСХД*, но. 11-12 (Мюнхен, 1949): 8-20.
32. Лебедев, Алексей П. „Зачем бы нам нужен патриарх?“ *Богословский вестник* 1, № 1 (1907): 1-59.
33. Лоский, Владимир. «По образу и подобию.» В *Боговидение*, составитель А. С. Филоненко, перевод с французского В. А. Рещиковой, 553-751. Москва: АСТ, 2006.
34. Львов, Нафанаил. „О судьбах Русской Церкви за границей – ответ священнику о. Александру Шмеману.“ *Православная Русь*, № 15–16; 17; 18; 19 (1949): 8–10; 7–8; 7–9; 3–6.
35. Львов, Нафанаил. „Поместный принцип и единство Церкви.“ *Церковная жизнь*, но. 5-6 (1950). Приступлено 26. јуна 2020.
<https://www.rocorstudies.org/2018/09/20/pomestnyj-printsip-i-edinstvo-tserkvi/>

36. Мајендорф, Јован. „Савремени проблеми православног канонског права.“ У *Живо Предање*, уредник Зоран Крстић, 89-103. Превела Катарина Кесић. Крагујевац: Каленић, 2008.
37. Николаев, Константин Н. „Правовое положение православной церкви народа русского в рассеянии сущего.“ *Церковная жизнь*, № 5 (1934): 74-79.
38. Польский, Михаил. *Каноническое положени высшей церковной власти в СССР и за границей*. Джорданвил: Типография пр. Иова Почаевского в св. Троицком монастыре, 1948.
39. Польский, Михаил. *Очерк положения Русского Экзархата вселенской юрисдикции*. Jordanville (New York): Holy Trinity Monastery, 1952.
<https://www.rocorstudies.org/2019/02/18/ocherk-polozheniya-russkogo-ekzarhata-vselenskoj-yurisdiktsii/>
40. Сахаров, Софроний. „Единство Церкви по образу Единства Святой Троицы (Православная Триадология как основа Православной Экклезиологии).“ *Вестник Русского Западно-Европейского Патриаршего Экзархата*, № 2-3 (1950).
<https://mospat.ru/ru/2019/10/28/news179227/>
41. Троицки, Сергије. *Државна власт и црквена автокефалија*. Београд: За штампарију "Привредник" Живојин Д. Благојевић, 1933.
42. Троицки, Сергије. *Суштина и фактори автокефалије*. Београд: За штампарију "Привредник" Живојин Д. Благојевић, 1933.
43. Троицки, Сергије. *Црквена јурисдикција над православном дијаспором*. Сремски Карловци: „Српска манастирска штампарија“, 1932.
44. Троицкий, Сергей В. «Дымное надмение мира и Церковь.» *Церковные ведомости*, № 21-22 (1924): 6-9.
45. Троицкий, Сергей В. „Экклезиология парижского раскола.“ *Вестник Русского Западно-Европейского Патриаршего Экзархата*, № 7-8 (1951): 10-33.
46. Троицкий, Сергей В. «О границах распространения права власти Константинопольской Патриархии на "диаспору." *Журнал Московской Патриархии*, № 11 (ноябрь 1947): 34-45.
47. Троицкий, Сергей В. „О церковной автокефалии.“ *Журнал Московской Патриархии*, № 7 (юль 1948): 33-55.
48. Троицкий, Сергей В. *Правовое положение Русской Церкви в Югославии*. Белград, 1940.

49. Троицкий, Сергей В. *Размежевание или раскол*. Paris: Ymca Press, 1932.
50. Шмеман, Александар. „У трагању за корењем америчке буре.“ Превео Амфилохије Радовић. *Теолошки погледи*, VII, 4 (1974): 236-58.
51. Шмеман, Александар. „О неопапизме.“ У *Собрание статей*, уредник Е. Ю. Дорман, 346-54. Москва: Русский путь, 2009.
52. Шмеман, Александар. „Спор о Церкви.“ У *Собрание статей*, уредник Е. Ю. Дорман, 337-46. Москва: Русский путь, 2009.
53. Шмеман, Александар. „Церков и церковное устройство: по поводу книги прот. Польского, ‘Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и заграницей’.” У *Собрание статей*, уредник Е. Ю. Дорман, 314-37. Москва: Русский путь, 2009.
54. Шмеман, Александар. „Церков, емиграция, национальность.“ У *Собрание статей*, уредник Е. Ю. Дорман, 309-14. Москва: Русский путь, 2009.
55. Шмеман, Александар. „Эпилог.“ У *Собрание статей*, уредник Е. Ю. Дорман, 374-79. Москва: Русский путь, 2009.

Литература:

1. Anderson, Benedict. *Nacija: zamišljena zajednica*. Prevela Nata Čengić et al. Zagreb: Školska knjiga, 1990.
2. Armstrong, John A. *Nations before Nationalism*. The University of North Carolina Press, 1982.
3. Ascher, Abraham. *The Revolution of 1905 - Russia in Disarray*. Stanford University Press, 1994.
4. Bayar, Murat. “Reconsidering primordialism: an alternative approach to the study of ethnicity.” *Ethnic and Racial Studies*, vol. 32, no. 9 (2009): 1639-57.
5. Bell, Daniel. “Ethnicity and Social Change.” In *Ethnicity, theory and experience*, edited by Nathan Glazer and Daniel P. Moynihan, 141-74. Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press, 1981.
6. Bociurkiw, Bohdan R. “The Rise of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, 1919-22.” In *Church, nation and state in Russia and Ukraine*, edited by Geoffrey A. Hosking, 228-50. Palgrave Macmillan, 1991.
7. Bogolepov, Alexander A. "Conditions of Autocephaly (I)." *Saint Vladimir`s Seminary Quarterly*, vol. 5, no 3 (1961): 11-37.

8. Bowen, John R. „The Myth of Ethnic Conflict.“ In *Globalization and the Challenges of a New Century*, edited by Patrick O’Meara, Howard D. Mehlinger, and Matthew Krain, 79-89. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2000.
9. Brubaker, Rogers. “In the Name of the Nation: Reflections on Nationalism and Patriotism.” *Citizenship Studies*, vol. 8, no. 2 (June, 2004): 115–27.
10. Brubaker, Rogers. “Myths and misconceptions in the study of nationalism.” In *The State of the Nation*, edited by John A. Hall, 272–306. New York: Cambridge University Press, 1998.
11. Brubaker, Rogers. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
12. Crampton, Richard J. *Bulgaria*. New York: Oxford University Press, 2007.
13. D’Anieri, Paul, Kravchuk, Robert and Kuzio, Taras. *Politics and Society in Ukraine*. Boulder: Westview Press, 1999.
14. Duncan, Peter J. S. “Orthodoxy and Russian Nationalism in the USSR, 1917-8.“ In *Church, nation and state in Russia and Ukraine*, edited by Geoffrey A. Hosking, 312-33. Palgrave Macmillan, 1991.
15. Dvornik, Francis. *Byzantium and the Roman Primacy*. New York: Fordham University Press, 1979.
16. Dvornik, Francis. *National Churches and the Church Universal*. Westminster: Dacre Press, 1944.
17. Dvornik, Francis. *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1958.
18. Epstein, Brian. "Social Ontology." In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2018 Edition), edited by Edward N. Zalta. <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/social-ontology/>>.
19. Erickson, John H. "Autocephaly in the Orthodox Canonical Literature to the Thirteenth Century." *Saint Vladimir’s Theological Quarterly*, vol. 15, no. 1-2 (1971): 28-41.
20. Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell, 1983.
21. Gellner, Ernest. *Nationalism*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1997.
22. Groen, Basilius J. “Nationalism and reconciliation: Orthodoxy in the Balkans.“ *Religion, State and Society*, vol. 26, no. 2 (1998): 111-28.
23. Grosby, Steven. *Nationalism – A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2005.
24. Gruen, Erich S. "Christians as a ‘Third Race’ Is Ethnicity at Issue?" In *Christianity in the Second Century Themes and Developments*, edited by James Carleton Paget and Judith Lieu, 235-50. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

25. Herder, Johann G. *Another Philosophy of History and Selected Political Writings*. Translated by Ioannis D. Evrigenis and Daniel Pellerin. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 2004.
26. Hertz, Frederick. *Nationality in History and Politics*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & CO., LTD, 1945.
27. Hovorun, Cyril. *Meta-Ecclesiology: Chronicles on Church Awareness*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
28. Hovorun, Cyril. *Scaffolds of the Church: Towards Poststructural Ecclesiology*. Eugene, Oregon: Cascade Books, 2017.
29. Jones, S. F. "Religion and Nationalism in Soviet Georgia and Armenia." In *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*, edited by Pedro Ramet, 171-96. Durham and London: Duke University Press, 1989.
30. Kazhdan, Alexander P, ed. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. New York-Oxford: Oxford university press, 1991.
31. Kalaitzidis, Panteleimon. „The Temptation of Judas: Church and National Identities.“ *Greek Orthodox Theological Review*, vol. 47, no. 1-4 (2002): 357-79.
32. Kalaitzidis, Pantelis. „Ecclesiology and Globalization: In Search of an Ecclesiological Paradigm in the Era of Globalization (After the Previous Paradigms of the Local, Imperial, and National).“ *St Vladimir's Theological Quarterly*, vol. 57, no. 3-4 (2013): 479–501.
33. Karakolis, Christos. "Church and Nation in the New Testament: The Formation of the Pauline Communities." *St Vladimir's Theological Quarterly*, vol. 57, no. 3-4 (2013): 361-80.
34. Karmiris, Ioannes N. "Nationalism in the Orthodox Church." *The Greek Orthodox Theological Review*, vol. XXVI, n. 3 (Fall 1981): 171-82. http://www.apostoliki-diakonia.gr/en_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?cat=hist&contents=contents.asp&main=EK_Texts&file=8.htm
35. Kedourie, Elie. *Nationalism*. London: Hutchinson University Library, 1961.
36. Kincler, Klaus. *Verski fundamentalizam*. Превела Љубинка Миленковић. Beograd: Clio, 2003.
37. Kitromilides, Paschalis M. "Imagined Communities' and the Origins of the National Question in the Balkans." *European History Quarterly*, vol. 19, no. 2 (1989): 149-92.
38. Kitromilides, Paschalis. "The legacy of the French Revolution: Orthodoxy and nationalism." In *The Cambridge History of Christianity*, edited by Michael Angold, 229-250. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
39. Kohn, Hans. *The Idea of Nationalism*. New York: The Macmillan Company, 1946.

40. Krawchuk, Andrii and Bremer, Thomas, ed. *Churches in the Ukrainian Crisis*. Palgrave Macmillan, 2016.
41. Kuzio, Taras. "In Search of Unity and Autocephaly: Ukraine's Orthodox Churches." *Religion, State & Society*, vol. 25, no. 4 (1997): 393–414.
42. Marcus, Vasyl. "Religion and Nationalism in Ukraine." In *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*, edited by Pedro Ramet, 138-71. Durham and London: Duke University Press, 1989.
43. Meyendorff, John. *The Orthodox Church*. Crestwood: St. Vladimir's Seminary Press, 1996.
44. Meyendorff, Paul. "Ethnophyletism, Autocephaly, and National Churches — A Theological Approach and Ecclesiological Implications." *St Vladimir's Theological Quarterly*, vol. 57, no. 3-4 (2013): 381-94.
45. Mitrokhin, Nikolai. "Aspects of the Religious Situation in Ukraine." *Religion, State & Society*, vol. 29, no. 3 (2001): 173–96.
46. Fichte, Johann G. *Addresses to the German Nation*. Edited by Gregory Moore. New York: Cambridge University Press, 2009.
47. Papathomas, Grigorios D. "Ethno-Phyletism and the (so-called) Ecclesial „Diaspora.‑" *St Vladimir's Theological Quarterly*, vol. 57, no. 3-4 (2013): 431-50.
48. Patsavos, Lewis J . "Unity and Autocephaly - Reality or Illusion?" Приступљено 16. јуна 2020. <https://www.goarch.org/-/unity-and-autocephaly-mutually-exclusive->
49. Payne, Daniel P. "Nationalism and the Local Church: The Source of Ecclesiastical Conflict in the Orthodox Commonwealth." *Nationalities Papers*, vol. 35, no. 5 (2007): 831–52.
50. Perišić, Vladan. "Is it Possible for a Nation to be Christian and for the Church to be National?" *Philotheos*, 15 (2015): 232-39.
51. Raikin, Spas T. "Nationalism and the Bulgarian Orthodox Church." In *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*, edited by Pedro Ramet, 352-78. Durham and London: Duke University Press, 1989.
52. Ramet, Pedro. "The Interplay of Religious Policy and Nationalities Policy in the Soviet Union and Eastern Europe." In *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*, edited by Pedro Ramet, 3-42. Durham and London: Duke University Press, 1989.
53. Sanderson, Charles W. "Autocephaly as a Function of Institutional Stability and Organizational Change in the Eastern Orthodox Church." PhD diss., University of Maryland, College Park, 2005.

54. Shils, Edward. "Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory." *The British Journal of Sociology*, vol. 8, no. 2 (Jun, 1957): 130-45.
55. Skarsaune, Oskar. "Ethnic Discourse in Early Christianity." In *Christianity in the Second Century Themes and Developments*, edited by James Carleton Paget and Judith Lieu, 250-65. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
56. Smit, Antoni D. *Nacionalni identitet*. Preveo Slobodan Đorđević. Beograd: Biblioteka XX vek, 2010.
57. Smit, Entoni. „'Zlatno doba' i nacionalni preporod.“ Prevela Aleksandra Kostić. *Reč: časopis za kniževnost i kulturu, i društvena pitanja*, br. 56(2) (1999): 93-110.
58. Smith, Anthony D. "The poverty of anti-nationalist modernism." *Nations and Nationalism*, vol. 9, no. 3 (2003): 357–70.
59. Smith, Anthony D. "Ethnic Persistence and National Transformation." *The British Journal of Sociology*, vol. 35, no. 3 (September, 1984): 452-61.
60. Smith, Anthony D. *Ethno-symbolism and Nationalism*. New York: Routledge, 2009.
61. Smith, Anthony D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell Publishers, 1999.
62. Stavrianos, Leften S. *The Balkans since 1453*. New York: Rinehart & Company, Inc., 1958.
63. Stokoe, Mark and Kishkovsky, Leonid. *Orthodox Christians in North America (1794-1994)*. Orthodox Christian Publications Center (OCPC), 1995.
64. Sugar, Peter F. "The Historical Role of Religious Institutions in Eastern Europe and Their Place in the Communist Party-State." In *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*, edited by Pedro Ramet, 42-59. Durham and London: Duke University Press, 1989.
65. Tadić-Papanikolaou, Dragica. "The Construction of the National Idea and Identity through Ecclesiastical Narratives." *St Vladimir's Theological Quarterly*, vol. 57, no. 3-4 (2013): 395-421.
66. Tataryn, Mirosław. "Russia and Ukraine: Two Models of Religious Liberty and Two Models for Orthodoxy." *Religion, State & Society*, vol. 29, no. 3 (2001): 155–72.
67. Thompson, Della, ed. *The Oxford Dictionary of Current English*. New York: Oxford University Press, 1992.
68. Ting, Helen. "Social Construction of Nation – A Theoretical Exploration." *Nationalism and Ethnic Politics*, vol. 14, no. 3 (2008): 453-82.
69. Van Benthem van den Bergh, Godfried. "Contemporary Nationalism in the Western World." *Daedalus*, vol. 95, no. 3, Tradition and Change (Summer, 1966): 828-61.

70. Veković, Marko and Jevtić, Miroljub. "Render unto Caesar: Explaining Political Dimension of the Autocephaly Demands in Ukraine and Montenegro." *Journal of Church and State*, vol. 61, no. 4 (Autumn 2019): 591-609.
71. Walters, Philip. "Notes on Autocephaly and Phyletism." *Religion, State & Society*, vol. 30, no. 4 (2002): 357-64.
72. Ware, Kallistos. "Neither Jew nor Greek": Catholicity and Ethnicity." *St Vladimir's Theological Quarterly*, vol. 57, no. 3-4 (2013): 235-46.
73. Werth, Paul. "Georgian Autocephaly and the Ethnic Fragmentation of Orthodoxy." *Acta Slavica Iaponica*, no. 23 (2006): 74-100.
74. Yannaras, Christos. *Orthodoxy and the West - Hellenic Self-Identity in the Modern Age*. Holy Cross Orthodox Press, 2006.
75. Zabarah, Dareg. "Autocephaly: A Delayed Transition from Empire to National State?" *Acta Slavica Iaponica*, no. 33 (2013): 47-65.
76. Zizioulas, John. "Primacy and Nationalism." *St Vladimir's Theological Quarterly*, vol. 57, no. 3-4 (2013): 451-59.
77. Zizioulas, John. *Being as communion: studies in personhood and the Church*. Crestwood, NY: St. Vladimir's seminary press, 1993.
78. Араницки, Симеон. «Један поглед на патриотизам у хришћанству.» *Српски Сион*, VI, 34, 35 (1896): 563-65; 579-82.
79. Берташ, Александр. „Николай Александрович Заозерский.“ В *Православная Энциклопедия*, том 19, 600-06. Москва: Церковно научный центр „Православная Энциклопедия», 2008.
80. Биговић, Радован. „Вера и нација.“ У Владета Јеротић, Александар Гајшек, *Agape* 2, уредник Ирена Арсић, 139-69. Београд: Драслар партнер, 2008.
81. Биговић, Радован. *Црква у савременом свету*. Београд: Службени гласник, 2010.
82. Биговић, Радован. „Црква, политика, демократија: Начела православне философије политике.“ У *Европа и Срби = Europe and Serbs*, приредио Славенко Терзић, 551-70. Београд, Нови Сад: Историјски институт САНУ, Православна реч, 1996.
83. Биговић, Радован. „Православље и "слободни свет.“ У *Црква и друштво*, уредник Драгомир Сандо, 277-84. Београд, Париз: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ, Заједница свети Никола, 2000.
84. Биговић, Радован. „Црква, нација, национални програм.“ *Српска политичка мисао*, 1-4 (2000-2002): 223-28.
85. Биговић, Радован. «Православље и верска толеранција.» *Култура*, бр. 91-92 (1993): 117-24.
86. Биговић, Радован. „Секуларизована религиозност нашег времена.“ *Богословље* 1-2 (1985): 247-63.
87. Богданова, Т. А. и Клементьев, А. К. «Николай Никанорович Глубоковский.» У *Православная Энциклопедия*, том 11, 601-10. Москва: Москва: Церковно научный центр „Православная Энциклопедия», 2006.

88. Богданова, Т. А., Клементьев, А. К., и Косик, В. И. „Евлогий (Георгиевский Василий Семенович).“ В *Православная энциклопедия*, том 17, 161-68. Москва: Москва: Церковно научный центр „Православная Энциклопедия», 2008.
89. Велимировић, Николај. „Национална црква али не национална вера.“ *Мисионар*, год. VIII, бр. 11 (Крагујевац, новембар 1938): 289-90.
90. Велимировић, Николај. „Христољубље, човекољубље, и родољубље Светога Саве.“ У *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књ. 9, 292-95. Шабац: Глас Цркве, 2013.
91. Веселиновић, Рајко. «Улога Српске православне цркве и других чинилаца у развоју идеје српске државности под страном влашћу.» *Теолошки погледи*, V, 1 (1972): 63-74.
92. Веселиновић, Стеван М. *Хришћанство и патриотизам*. Београд: П. К. Танасковић, 1894.
93. Вранић, Василије. „Географски локалитет и етничка Припадност као фактори канонске јурисдикције: Проблем северноамеричке дијаспоре.“ *Теолошки погледи*, XLVI, 2 (2013): 337-58.
94. Вранић, Владимир. „Оправданост наглашавања националног идентитета и етничке припадности у Православној Цркви.“ *Теолошки погледи*, XLV, 1 (2012): 17-40.
95. Вукоичић, Јелена. „Рат и национални идентитет.“ *Политема*, бр. 3 (Јун 2012): 177-96.
96. Геча, Јов. „Примат Васељенског патријарха у Отоманској империји.“ *Саборност* бр. 9 (2015): 25-37.
97. Голубинский, Евгений Е. *Краткий очерк истории православных церквей Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-Валахской*. Москва: В Университетской типографии (Катков и К^о), 1871.
98. Гранин, Ю. Д. *Этносы, национальное государство и формирование российской нации: Опыт философско-методологического исследования*. Москва: ИФ РАН, 2007.
99. Грујић, Сава. *Како је постала Бугарска егзархија*. Београд: Парна радикална штампарија, 1897.
100. Достанић, Душан. „Хердерово схватање нације.“ *Српска политичка мисао*, бр. 3 (2012): 81-102.
101. Зизјулас, Јован. *Екклесиолошке теме*. Превео С. Јакшић. Нови Сад: Беседа, 2010.

102. Зизјулас, Јован. *Јединство Цркве у Светој Евхаристији и у епископу у прва три века*. Превео С. Јакшић. Нови Сад: Беседа, 1997.
103. Илић, Јордан П. „Балканске цркве као прве национално-васпитне организације Јужних Словена.“ *Богословље*, 3 (1927): 216-34.
104. Јанарас, Христо. *Истина и јединство Цркве*. Превео С. Јакшић. Нови Сад: Беседа, 2004.
105. Кырлежев, Александр. „Мировое православие: типология автокефальных церквей.“ В *Государство, религия, церковь в России и за рубежом, № 1*, редактор Андрей Шишков, 74-102. Москва: Российская академия народного хозяйства и государственной службы, 2016.
106. Лебедев, Алексей. *История Греко-Восточной церкви под властью турок*. Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко, 2012.
107. Мајендорф, Јован. *Византијско наслеђе у Православној цркви*. Превео Ивица Чаировић. Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке, 2006.
108. Мајендорф, Јован. *Империялно јединство и хришћанске деобе : црква од 450. до 680. године*. Превео Јован Ђ. Олбина. Крагујевац: Каленић, 1997.
109. Матић, Јелена Миљковић. „Како је Жарко Видовић објашњавао нацију са хришћанског становишта.“ *Политичка ревија*, год. (XXVIII) XV, бр. 4 (2016): 1-16.
110. Мијач, Божидар. „Црква у народу.“ *Теолошки погледи*, XI, 4 (1978): 211-25.
111. Милаш, Никодим. *Православно црквено право*. Београд, Шибеник, 2004.
112. Митрофанов, Георгий. *История РПЦ (1900-1927)*. СПб: Сатис, 2002.
http://ricolor.org/history/ka/period/4/mitrofanov_book/
113. Никитин, Д. Н. „Западноевропейский эгзархат Русской православной церкви.“ В *Православная энциклопедия*, том 19, 610-12. Москва: Москва: Церковно научный центр „Православная Энциклопедия“, 2008.
114. *Основи социјалне концепције Руске православне цркве*. Превели Марина Обижајева и Владимир Куриљов. Нови Сад: Беседа, 2011.
115. Папандреу, Дамаскин. «Православие и нация.» В *Православие и мир*, редактор Борис Нелюбов, перевод с греческого Василиос Папафанасиу, 63-71. Нза Синора: Издательство Ливани.
116. Папандреу, Дамаскин. «Автокефалия и способ ее провозглашения.» В *Православие и мир*, редактор Борис Нелюбов, перевод с греческого Василиос Папафанасиу, 245-59. Нза Синора: Издательство Ливани.

117. Пено, Здравко М. „Хришћанско родољубље по Светом Апостолу Павлу.“ *Теолошки погледи*, XXXVI, 1 (2003): 20-34.
118. Петровић, Предраг и Пауновић, Томислав. „Еклисиологија, генетика и политика настајања „нација.“ *Богословље*, 2 (2014): 127-55.
119. Петрушко, Владислав И. *Автокефалистские расколы на Украине в постсоветский период 1989-1997*. Москва: Св. Тихоновский богословский институт, 1998.
120. Поповић, Алекса. „Значај „националног карактера“, као и о питању смемо ли и можемо ли оставити бескоренит национални живот свог народа.” *Теолошки погледи*, III, 3-4 (1970): 233-40.
121. Поповић, Владан. „Светосавље, национализам и секуларизација нашег друштва.“ *Теолошки погледи*, I, 6 (1968): 373-401.
122. Поповић, Јустин. „Тајна личности митрополита Антонија и његов значај за православно словенство.“ *Богословље*, 1 (1939): 40-53.
123. Поповић, Михаило И. *Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе*. Београд: Нова штампарија, 1933.
124. Пузовић, Владислав. „Историјско-канонски аспекти односа Карловачке управе Руске заграничне Цркве и Московске патријаршије.“ Докт. дис. Универзитет у Београду Православни богословски факултет, 2012.
125. Пузовић, Владислав. „О неким еклисиолошким темама у руској богословској мисли XX века.“ *У Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 19, уредник Богољуб Шијаковић, 47-61. Београд: Православни богословски факултет, 2015.
126. Радић, Драган. "Црква и нација - рецепција старозаветних појмова изабрани народ и народ Божији у новозаветним текстовима и у савременом контексту." У *Европа и хришћанске вредности: путеви библијске рецепције*, приредили Ненад Божовић и Владан Таталовић, 99-123. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Библијски институт, Фондација Конрад Аденауер, Канцеларија за Србију, 2020.
127. „Сященномученик Николай (Добронравов), Архиепископ владимирский и суздальский.“ Приступљено 02. јануара 2020. г., <http://days.pravoslavie.ru/Life/life4862.htm>
128. Скурат, К.Е. *История Поместных Православных Церквей*. Москва: Русские огни, 1994.

129. Соколов, Арсений В. „Государство и Православная церковь в России, февраль 1917 — январь 1918 гг.“ Докт. дис, Российский государственный педагогический университет имени А. И. Герцена, Санкт-Петербург, 2014.
130. Солжеицин, Александар. „Покајање и самоограничење.“ *Теолошки погледи*, VIII, 2 (1975): 82-92.
131. Суворов, Вадим Г. „Дискусија о териториалном и националном принципима церковног устројства в руском православии XX века.» *Историческая и социально-образовательная мысль*, Том 9, №5/1 (2017): 109-20.
132. Суворов, Вадим Г. «Постановление Святейшего Патриарха Тихона, Священного Синода и Высшего Церковного Совета Православной Российской Церкви 1920 года и его роль в юрисдикционных спорах русской церковной эмиграции.» *Вестник Челябинского государственного университета*, № 24 (379) (2015): 182-89.
133. Фидас, Власије. „Канонски критеријуми административних одлука Другог васељенског сабора.“ У *Канони и дијалог: Теолошка разматрања савремених тема*, уредник Благоје Пантелић, 85-106. Превео Дејан Мачковић. Београд: Отачник, Бернар, 2018.
134. Фидас, Власије. „Црква у Естонији.“ У *Канони и дијалог: Теолошка разматрања савремених тема*, уредник Благоје Пантелић, 228-34. Превео Дејан Мачковић. Београд: Отачник, Бернар, 2018.
135. Флоровски, Георгије. „Откровење и тумачење.“ Превео Александар Баковац. *Теолошки погледи*, XLI, 2-3 (2008): 127-39.
136. Цыпин, Владислав. *История Русской Православной Церкви. Синодальный и новейший периоды (1700–2005 гг.)*. Москва: Издательство Сретенского монастыря, 2010.
137. Цыпин, Владислав. *История Русской Церкви (1917–1997): книга 9*. Москва: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. https://azbyka.ru/otechnik/Vladislav_Tsy-pin/istorija-russkoj-tserkvi-1917-1997/10
138. Цыпин, Владислав. *Курс церковного права*. Клин: Христианская жизнь, 2004.
139. Шишков, Андрей. „Спорные экклезиологические вопросы повестки Всеправославного собора и проблема верховной власти в Православной церкви.“ В *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*, № 1, редактор Андрей

Шишков, 210-54. Москва: Российская академия народного хозяйства и государственной службы, 2016.

140. Шљукић, Срђан. „Ентони Смит о односу националног идентитета и мита о изабраности.“ У *Зборник Матице српске за друштвене науке, свеска 139*, уредник Часлав Оцић, 281-91. Нови Сад: Матица Српска, 2012.
141. Энеева, Н. „Положение Русской Православной Церкви в новообразованных государствах, отделившихся от России в 1918–1922 гг.“ У *Проблемы истории Русского зарубежья: Материалы и исследования, Вып. 2*, редактор Н.Т. Энеева, 47-107. Москва: Наука, 2008.

Сава Миловановић
Православни богословски факултет
Св. Владике Николаја 13, 14240 Љиг
milovanovic.sava3@gmail.com
+38166077670

БИОГРАФИЈА

Сава Миловановић, рођен у Београду 16. јануара 1994. године, завршио је основну школу (2009) и гимназију општег смера (2013) у Љигу. Деветог јула 2013. године уписује Православни богословски факултет Универзитета у Београду и завршава 1. јула 2017. године. Август 2016. године проводи на Државном институту за руски језик „А. С. Пушкин“ у Москви ради усавршавања руског језика. Мастер студије уписује академске 11. октобра 2017. године на Православном богословском факултету Универзитета у Београду. Мастер тезу под насловом „Брачно или целибатно свештенство: пракса Цркве на Истоку и Западу до 11. века“, одбранио је 26. јуна 2018. под менторским руковођењем професора Растка Јовића. У току академске 2018/19. године уписује докторске студије из области канонског права на истом факултету под менторством професора Растка Јовића. Од маја 2019. ради као истраживач-приправник на Православном богословском факултету. Говори руски и енглески, и служи се грчким језиком.

БИБЛИОГРАФИЈА

Миловановић, Сава. „Брак и целибат у прва четири века.“ *Богословље*, 77, бр. 2 (2018): 74-90.

У процесу објављивања су следећи радови: „Етнофилетизам и верски екстремизам“ у септембарској, или децембарској свесци часописа *Теолошки погледи* за 2020. годину; „Екуменизам и национализам у теологији Радована Биговића“ у следећем броју (бр. 2, 2019) часописа *Симплексис*; “Christians as “Tertium Genus” in the Context of Church Jurisdiction” у наредном броју (бр. 15, 2020) часописа *Astra Salvensis* (Q1).

ИЗЈАВА

Ја, доле потписани, изјављујем да предложену тему нисам пријављивао ни на једној другој високошколској установи у земљи и иностранству.

У Београду,
28. јун 2020. г.

Сава Миловановић, докторант